

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 56

אתרים

לגעת בעבר ולשמרו למחר

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל | ניסן תשע"ו | אפריל 2016 | www.shimur.org.il

מאבקים ציבוריים: תמ"א 38 והשפעותיה על הרקמה העירונית - מה קורה בחיפה?
חינוך והדרכה: אתרי ביקור - נחשפים לעולם המוגבלות השכלית
שימור הלכה למעשה: שימור כנסיית המולד בבית לחם
מבט בינלאומי: פרויקט שיקום בית העלמין היהודי העתיק בביטולה שבמקדוניה

יום שוק

שוק תוצרת העמק שהתקיים באתר רכבת העמק כפר יהושע ביום שישי, 3 במרס 2016. צילום: עמרי אילת

הוועד המנהל:

שלמה הלל - נשיא מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
פרופ' סעדיה מנדל, אדריכל - יו"ר הוועד המנהל
גרשון אבני, אלוף במיל אורי אור, ישראל ארקין, שמואל בן טובים,
משה גור, מחמוד יונס, יוסף מורנו, זאב מחנאי, משה (קושה) פקמן,
יצחק רוגוב, רפי רמון, עו"ד אילן שלגי, דניאלה שמיר

מערכת:

עמרי שלמון, שלמה קופל, חומי נובנשטרן

- עורכת: עידית מי-דן
- ס' עורכת: עירד צפריד
- הגהות: יובל הלפרין
- עיצוב גרפי: סטודיו לידי מק
- דפוס: כריכית מאירי בע"מ

בשער: בית צילה במעלה החמישה. ציור קיר משתקם. צילום: טוביה פרידמן

שמה של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עבר כמה גלגולים. בצד השם הנוכחי, יופיע בגיליון זה גם הקיצור "המועצה לשימור אתרים".

פרופ' סעדיה מנדל - אדריכל - י"ר הוועד המנהל, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

האדריכל שאצלו עברתי בפריז, לפני למעלה מחמישים שנה, מלבד היותו אדריכל בונה, היה אחראי, כמו רבים מן הקולגות שלו, לתחזוקתם של כמה בניינים בעיר. לשם כך היה במשרד מדף ועליו שורה של קלסרים ועל כל אחד מהם היה רשום שם הרחוב ומספר הבית. בהפרשי זמן קצובים, לקראת החורף, היה עליו להגיע אל כל בניין, בלוויית בעל הבית או ה-concierge, כדי לבדוק את תקינותו של הבניין. מדובר בתקינות הגג וניקיונו, המזחלות, המרזבים, אבנים שהתרופפו וכיו"ב.

סביר להניח שמאחורי הליך זה עומדת תחיקה המחייבת את בעלי הבתים לדאוג לתקינותם ומראם של הבתים אשר בבעלותם. מדובר בתחיקה פשוטה ביותר שההתנגדות לה עשויה להיות מינימלית. כאשר מדובר במעליות ומכוניות לכולם ברור שאלה חייבים לעבור בדיקה ואישור תקינות בפרקי זמן קבועים, אז מדוע לא הבניינים?! על אחת כמה וכמה בניינים לשימור, אם נאמץ את העיקרון ש"על פי שני עדים יקום דבר".

דוגמה נוספת, מאנגליה, אמנם שונה אך שואפת לאותה מטרה: רוב הבניינים הגיאורגיניים שייכים לכנסייה האנגליקנית. בחוזה שבין הכנסייה לבין החוכרים מופיע סעיף המחייב את החוכרים לרחוץ את חזית הבניין בכל שנה. אם הלבנים צבועות יש לצבוע את החזית כל שלוש שנים. זוהי הכפפה. רק צריך להרים אותה.

דבר המנכ"ל

קוראים וקוראות יקרים,

לאורך שנות פעילות רבות, ידע ויודע לשלב בעשייתו ובדרכים שעיצב את מקומה ההכרחי של המורשת בתוך פעילות המועצה לשימור אתרים ובמערכת מקבלי החלטות ומעצבי המדיניות החינוכית והערכית, ועל כך אנו מודים לו.

מעיון במידע המופיע ב"אתרים" זה אי אפשר שלא לחוש ברגעי סיפוק ושמחה. הפעילות רבת עשייה ותנופה ולמעשה אין כמעט תחום שהשימור היום אינו נוגע בו, שהרי השימור הוא הסביבה, השימור הוא הבית של כל אחד מאיתנו, השימור בהיותו חלק מהנחלת המורשת בתוך תמורות שבהן אנו חיים. לפיכך שומה עלינו לוודא תמיד שבתוך מרקם החיים המתפתח לנגד עינינו לא נשכח את העבר כי עבר בונה הווה, בונה עתיד.

צרו תודות לעובדי המועצה, לפעילים, למתנדבים, לחוקרים ולכותבים, לחברי העמותה, חברי מועצת העמותה והוועד המנהל, שלכל אחד מהם ולכולם יחד חלק בתנועתה של העגלה העמוסה המנתבת דרכה, גם אם לעתים בדרך לא סלולה.

שלכם,

עמרי שלמון

מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון אתרים מס' 56 "פורץ" לנגד עינינו בימי האביב של שנת תשע"ו, בקווים המשיקים להתחדשות, חירות ותקווה מחודשת ומחוזקת, לקראת הצפוי לנו ולפעילות שלנו בחודשים הקרובים. בפתח תקופה זו עומד, כבכל שנה, "שבוע שימור אתרים" המציין את חיוזק הפעילות בדגש על הגברת המודעות באמצעות סיורי שימור, ימי עיון ואירועים.

גיליון זה של אתרים ממשיך ומקיים את השיח המזין הגברת מודעות זו. זהו שיח הנודע במגוון עצום של נושאים ש"טעמות" מהם אנו מציגים כאן. אחת התופעות המעניינות בעולם השימור היא אמנות הקיר. השנה, בשיתוף עם ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, ויד יצחק בן-צבי, טיפלנו בציורי קיר בארבעה מוקדים - בירושלים, בכפר אוריה, במעלה החמישה ובאפיקים. ציורי הקיר הם חלק אינטגרלי מהשימור ומשימור המורשת ומהווים השלמה משמעותית המעשירה את המושג שימור כמייצג תרבות.

בגיליון זה תמצאו גם ריאיון מקיף עם אהרון ידלין, איש חצרים, במלאות לו 90 אביבים. ידלין, בתפקידו הממלכתיים המגוונים,

בשנת ה-70 לעליית 11 הנקודות לנגב, ובמלאות 90 שנה לחתן פרס ישראל אהרון ידלין נפגשנו עמו בקיבוץ חצרים. ידלין, מחלוצי 11 הנקודות, חבר קיבוץ, איש חינוך ופעיל ציבור, שימש בעבר כ"כ" ושר בממשלות ישראל. בשנת 2010 זכה בפרס ישראל על תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה ועד היום הוא ממשיך בפעילותו הציבורית. במפגש עמנו הוא הביא בפנינו בקצרה את מסכת חייו והוסיף מעט ממשנתו החינוכית ויחסו לנושא שימור המורשת.

אנשי עיתון אלאהראם המצרי שבו הופיעה למחרת כותרת: "היהודים כבשו את הנגב".
אנו עלינו לנחאביר (בארי) שם עסקנו בייעור ובהתקנת קו צינור המים לנגב. כשהגיעו אנשי ועדת אונסקו"פ, שבראשה עמד הנציג השוודי אמיל סנסטרום, הם התרשמו מאוד מהעברת קו צינור המים וסנסטרום אף אמר: "צינור המים הזה ייתן את הנגב ליהודים". ואכן, בתכנית החלוקה נכלל הנגב בשטח המדינה היהודית.

בהמשך גייסו אותי להכשיר את גרעיני הצופים להתגייס לפלמ"ח, שנחשב לחיל הכי מתקדם של ה"הגנה". המטרה הייתה שאנשינו יעברו הכשרות בקיבוצים ובתום השירות יעלו להתיישבות. בד בבד הייתי פעיל בהנהגת הצופים ונשלחתי להדריך ולראגן גרעיני התיישבות. כך, בשנת 1945 פגשתי לראשונה את רעייתי עדה הכהן, חברת שבט הכרמל בצופים. בתום לימודיה הצטרפה אליי עדה לקיבוץ חצרים. כאשר חל המשבר המפלגתי שהביא את הפילוג, החלה "תנועת נדירה" בין הקיבוצים. המפא"יניקים של קיבוץ בארי ואני ביניהם, עזבו עוד לפני הפילוג הסופי. לאחר דיונים רבים באשר ליעד הרצוי, הצטרפנו בשנת 1950 לקיבוץ חצרים שאף הוא נמנה עם 11 הנקודות שאנשיהן עלו להתיישבות במוצאי יום הכיפורים תש"ז. בקיבוץ עברתי בחקלאות וכיהנתי כמזכיר הקיבוץ.

ב-1952 יצאתי ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים וסיימתי תואר ראשון בהיסטוריה כללית ובכלכלה. הקיבוץ התנה את יציאתי ללימודים במגורים בקיבוץ רמת רחל ובהדרכת שכבה בוגרת של צופי ירושלים, וכך היה.

כשחזרתי לקיבוץ הייתי שוב למזכיר, תפקיד שבו שימשתי לסירוגין במהלך תקופות שונות. אחת הבעיות שעמן היה עליי להתמודד הייתה מליחות הקרקע שפגמה בגידולים החקלאיים. בחצרים מאז ומתמיד הייתה נהוגה גישה כלכלית מעשית, וכשהתעוררה בעיית המליחות, עלה הרעיון לעבור לנקודה אחרת. אני הבנתי שהדרך היחידה למצוא פתרון לבעיה, היא להופכה לבעיה לאומית והזמנתי את רענן ויץ מהמחלקה להתיישבות בסוכנות ואת ראש הממשלה דוד בן-גוריון לבחון את הדברים. בן-גוריון התרשם מאוד מחברי הקיבוץ, במיוחד לאחר שבאחד מביקוריו היה עד למלחמתם העיקשת במגפת הארבה. הוא הגיע למסקנה שזוהי בעיה שאינה מאפיינת את אדמות חצרים בלבד ופנה אל אנשי תחנת הניסיונות. אלו הציעו שטיפת קרקע ובסופו של דבר ראינו שקיים פתרון והחלטנו להישאר באותה נקודה. עם זאת, החשיבה הכלכלית נשמרה לאורך כל הדרך וענף שלא היה רווחי חוסל. כך נשארנו עם ענף חקלאי אחד מצליח מאוד - גידול החוחובה, שמזרעיו מייצרים שמן לתעשיית הקוסמטיקה.

בד בבד הבנו שמחקלאות בלבד קשה יהיה להתפרנס ובשנת 1965 קיבלנו את הצעתו של המהנדס שמחה בלס להתחיל ליצר טפטפות שהוא פיתח. הקמנו את חברת "נטפים" שהייתה לחלוצת טכנולוגיית ההשקיה בטפטוף ותוצריה נמכרים ברחבי העולם.

ילדות ונעורים

נולדתי ב-ג' באייר תרפ"ו, 17 באפריל 1926, בעת שהורי התגוררו במושב בן שמן. אבי עלה ארצה בעלייה השלישית, בראשית שנות ה-20 ולמד בסמינר למורים בירושלים. כשסיים את לימודיו כבר הייתה בארץ מערכת חינוך מאודגנת ואבי נשלח ללמד בבית הספר היסודי במושב בן שמן שכלל 15 תלמידים בלבד, בכיתות ג'-ה'. בארכיון הציוני נמצאו מכתבים של אבי למפקח הארצי שבהם הוא מתאר את הקושי בחינוך ובהתאמת ההוראה למספר תלמידים מצומצם במגוון גילים. כשהוקם בסמוך כפר הנוער בן שמן, הציע אבי לצרף אליו את תלמידי המושב וכך היה. בשנת 1929 עברנו להתגורר ברחובות. אבי לימד בבית הספר סמילנסקי ואני למדתי בו. בשנת 1939 נשלח אבי ללמד בחיפה ואני למדתי בבית הספר היסודי גאולה וכבית הספר הריאלי.

בבית הספר גאולה התחלתי את דרכי בתנועת הצופים שבה הייתי פעיל שנים רבות. היינו השכבה הבוגרת של השבט והדרכנו את הצעירים ("העופרים"). השבט ה"קלאסי" בחיפה היה שבט "משוטטי הכרמל" שהתבסס על תלמידים מבית הספר הריאלי. כשעברתי ללמוד בריאלי, הצטרפתי אליהם, אם כי המשכתי להדריך בבית הספר גאולה. הנהלת בית הספר בראשות ד"ר ארתור בירם תמכה בתנועת הצופים ואסרה על תלמידיה להצטרף לכל תנועת נוער אחרת. תנועת הצופים לא הייתה תנועה מפלגתית. היא קיבלה חסות מהוועד הלאומי ואנשי הקימו שבטים בבתי ספר ברחבי הארץ.

בשנות ה-40 התחיל בצופים מעבר מחינוך גרידא לחינוך חלוצי מתוך תפיסה (שהתבררה כנכונה) שלהתיישבות תפקיד חשוב בקביעת הגבולות של המדינה היהודית שבדרך. התנועה הציעה לחניכיה אפשרויות שונות להגשמה. אחת מהן הייתה שנת עבודה בסוף כיתה י' שלאחריה חזרו החניכים להשלמת הלימודים בתיכון. אני התלהבתי מאפשרות זאת ויצאתי לשנת הכשרה בקיבוץ גניגר. בקיבוץ חיינו באוהלים, עבדנו בחקלאות ושמענו הרצאות עיוניות. שם גמלה בי ההחלטה להצטרף לגרעין התיישבותי.

חלוציות והתיישבות

אחרי הלימודים הקימו חבריי פלוגת עבודה בכנימינה ואני הצטרפתי אליהם שנה מאוחר יותר, בתום לימודיי. אנו שייכנו עצמנו לקיבוץ המאוחד וקיבלנו הנחיה להתאחד עם קבוצת בארות של הנוער העובד שישבה בגדרה. ב-1946 הייתי המזכיר של הצופים ב' בארות ואלינו הצטרפה קבוצה של תנועת החלוץ מעיראק.

בערב יום הכיפורים תש"ז, אוקטובר 1946, הגיעו אלינו אנשי המרכז החקלאי והורו לנו לארגן 25 בחורים ו-5 בחורות

אהרון ידלין
שר החינוך והתרבות, 1966.
צילום: משה פרידן, לע"מ

שיצאו במוצאי יום הכיפורים להתיישבות בנגב. דוד בן-גוריון הגה את הרעיון בשל מדיניות הספר הלבן. הוא שאף להקים 22 יישובים אך מנהל מחלקת הכספים של ההנהלה הציונית אליעזר קפלן טען שאין את התקציב הדרוש ולכן הוחלט שיעלו להתיישבות 11 נקודות בלבד. היה זה מבצע של ה"הגנה" שארגנה מאות חברים מיישובים ותיקים לסייע בהקמת הנקודות. מי שהבינו היטב את משמעות המבצע היו

לחיצת יד בין שר החינוך והתרבות החדש זבולון המר (משמאל) לשר הקודם אהרון ידלין, בטקס חילופי תפקידים במשרד החינוך והתרבות בירושלים, 1977. צילום: יעקב סער, לע"מ

הצגת הממשלה בבית הנשיא, 1974. שני משמאל, שר החינוך והתרבות אהרון ידלין. צילום: משה מילנר, לע"מ

יום העצמאות - אפריל 1996, בחדר האוכל של קיבוץ חצרים. ארכיון קיבוץ חצרים

קבלת פרס ישראל, יום העצמאות 2010. ארכיון קיבוץ חצרים

על חינוך ושימור

לפני סיום אתיחס לפעילות המועצה לשימור אתרים והשלכותיה. שימור המורשת הוא עוגן במערך החינוכי בארץ ולמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל תפקיד חשוב בהיותה אמונה על שימור המורשת הבנויה ועל החינוך לשימור. הטמעת ערכי המורשת בקרב ילדים ובני נוער היא הבסיס לחינוכם לעתיד כאזרחים מעורבים ופעילים. אני חבר בעמותה ומשתדל לסייע במסגרת פעילותי הציבורית. לא פעם פנו אליי מהמועצה בבקשה שאשמיע את קולי בנושאים שונים ואני מקווה שדבריי סייעו למניעת הרס ולקידום תכניות השימור.

כשכינתני כשר החינוך והתרבות הוספתי לבחינות הבגרות בהיסטוריה את תולדות ישראל בדורות האחרונים ומכאן אני רואה חיבור לנושא השימור. אני מודע לפעילות החינוכית של המועצה בבתי הספר כולל תכניות "אמץ אתר" ופעילויות בתוך בתי הספר, אך יש להרחיב את היריעה. על מערכת החינוך להגביר את המודעות בקרב התלמידים והמורים, באמצעות שילובם של האתרים במסגרת הקבועה של הטיולים השנתיים ועל ידי הכשרות ייעודיות למורים. אתרי המורשת הם כלי חינוכי חיוני ומקור השראה לדור הצעיר הגדל בארץ ומן הראוי לשלבם כאחת מאפשרויות הבחירה במסגרת המחויבות האישית של תלמידי כיתה י'.

כפעיל ותיק במועצה וכחבר קיבוץ אני ער לבעיית האינטרסים הנדל"ניים אשר גורמים להרס רב של מורשת הבנייה בארץ. בקיבוצים מתקיימים תהליכי הפרטה וכינוי ואלה עלולים לפגוע במרקם הלב ההיסטורי של הקיבוץ. לאור זאת בכל קיבוץ יש להגדיר מראש בתב"ע את האתרים והמתחמים הראויים לשימור הן בשל איכויותיהם האדריכליות, הן בשל הסיפור שהם מספרים והן כדי לשמר את רוח השיתוף והיחד הקיבוצית. אם נשכיל לשמר את המורשת הבנויה ולהטמיע את ערכיה בקרב הדור הצעיר יהיה זה מפתח לקידומה של חברה ישראלית שורשית ובעלת כלים לבניית העתיד.

פעילות ציבורית

ב-1956 נקראתי ללמד בבית ברל. באותה עת היה זה סמינר מרכזי של מפא"י שכלל מכון להשכלה ומחקר, שם עסקתי בהכשרת מנהיגות מהעלייה החדשה. ח"כ חיים בן אשר היה המנהל הרעיוני וכאשר הוא החליט לעזוב מוניתי למנהל החינוכי של בית ברל. כעבור שנתיים חזרתי לקיבוץ, אך בד בבד המשכתי לעסוק בפעילות ציבורית. ב-1959, לקראת הבחירות לכנסת הרביעית, פנו אליי אנשי מחנה הקיבוצים של מפא"י בבקשה שאציג את מועמדותי לכנסת. נבחרתי במקום ריאלי, אך נתבקשתי לוותר על מקומי בשל שיקולי התנועה. כעבור כמה חודשים ויתר ח"כ אהרון בקר על כיסאו ומוניתי לחבר כנסת במקומו, אך הכנסת הרביעית לא שרדה בגלל "פרשת לבון". בשנת 1964 שוב הייתי לחבר כנסת ולוי אשכול פנה אליי בבקשה לשמש כסגן שר לזלמן ארן שכהן כשר החינוך והתרבות. המשכתי לכהן בתפקיד זה גם לצדו של יגאל אלון, בסך הכול כשבע שנים. במסגרת זו דרשתי שהנח"ל יחליף את הפלמ"ח כחיל התיישבותי, טיפולית בתנועות הנוער ונתתי דגש מיוחד לעניין תכניות הלמודים. הבנתי שאת ספרי הלימוד צריכים לכתוב טובי המדענים ולכן הקמתי באוניברסיטאות מחלקות להוראת המדעים ובמשרד החינוך הקמתי את האגף לתכניות לימודים. בתום תפקידי כסגן שר הייתי למזכיר מפלגת העבודה. ב-1974 מוניתי לשר החינוך והתרבות ואחת היוזמות שלי הייתה תכנית יום לימודים ארוך כולל מפעל הזנה. אחריי כיהן בתפקיד זבולון המר וכיו"ר ועדת החינוך של הכנסת, סייעתי לו לקדם את חוק חינוך חובה חינוך. כמו כן הייתי פעיל מאוד במישור הצבאי והמדיני ושימשתי כחבר בוועדת חוץ וביטחון. בשנת 1979 פרשתי מהכנסת, אך המשכתי בפעילות ציבורית. בין היתר שימשתי כמזכיר התק"ם וכיו"ר תנועת העבודה הציבורית. כמו כן שימשתי ואני משמש עד היום כיו"ר מפעלים שונים בהם יו"ר ועד הנאמנים של קרן פרס ראש הממשלה ליוצרים ע"ש לוי אשכול, יו"ר מוסד ביאליק, יו"ר יד טבנקין ויו"ר בית יציב.

שיקום שכונות, התחדשות עירונית ושימור מורשת תרבותית בנויה הילכו שלושה יחדיו?

פרופ' עירית עמית-כהן - יו"ר איקומוס ישראל, ראש תכנית תכנון שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן

חגיגת שימור, התחדשות ושיקום בשרדות ירושלים ביפו לרגל יובל לשרדה. צילום: עירית עמית-כהן

מיושנות אך גם בשכיות חמדה היסטוריות בעלות ערכיות גבוהה המוכרות לשימור. במרכזים אלה מתגוררות אוכלוסיות חלשות לצד אוכלוסיות חזקות המגלות מחדש את יתרונות המגורים במרכז העירוני הישן. הביקוש למגורים מצד "החדשים" מקדם תחלופה של אוכלוסייה, המתפרשת לא פעם כדחיקה, גורר עלייה במחירי הקרקע והבתים, מקדם שימור ומעורבות של הרשות בשיפור התשתיות ומלווה בתכניות לציפוף ולהתחדשות. תהליכים אלה מטשטשים את ההבחנות בין שלוש ההגדרות - השימור, השיקום וההתחדשות. טשטוש זה יכול להיות שלילי, זאת כאשר השימור נתפס ככלי לקידום השיקום הפיזי וביטול השיקום החברתי. ההתחדשות משתלבת בתהליך זה גם כן. את הציפוף היא מצדיקה לכיסוי עלויות השימור הגבוהות. אך הטשטוש יכול להיות גם חיובי, אם יודגשו היתרונות של כל גורם ויקודמו תכניות מתאר שכונתיות בהן ההתחדשות לא מבטלת את השימור, והשימור מקדם לא רק את השיקום הפיזי אלא גם את החברתי. בשילוב שכזה נשמר הגיוון החברתי, החינוכיות העירונית לא מתבטלת ורוח המקום נשמרת.

ימין משה: שיקום, שימור והתחדשות - הצלחה או כישלון

שכונת ימין משה בירושלים הוקמה מחוץ לעיר העתיקה בשנת 1892. דגם השכונה התאפיין ברשת שתי וערב של רחובות צרים, ובשלהי תקופת המנדט הבריטי התגוררו בה בעיקר תושבים יהודים משכבות חברתיות כלכליות נמוכות (בן-אריה, 1979: 240-246). בשל מיקומה, סבלו תושביה במהלך מלחמת העצמאות ונטשוה. עם תום המלחמה הפכה ימין משה לשכונת ספר, ובשנות העלייה ההמונית שוכנו בה עולים חדשים, רובם מטורקיה ועירק. ערב מלחמת ששת הימים גרו בה כאלפיים משפחות בתנאים של מצוקה פיזית, צפיפות מגורים והיעדר תנאים סניטריים נאותים. המצב הפיזי של המבנים הידרדר ובשנת 1966 החליטה העירייה לגשת לשיקום השכונה על ידי החלפת האוכלוסייה ומשיכת אמנים למקום, כדי להופכו לקריית אמנים. הפיזי החל בשנת 1968, ובהיעדר חוק הולם, הוא התקיים על פי סעיף בחוק המתייחס להפקעת הקרקע לצורכי ציבור. מספר יחידות הדיור שנקבע לשכונה היה נמוך ממספרן בטרם השיקום, זאת כדי לשמור על החזות הייחודית של השכונה ההיסטורית

לפעולת השימור של המורשת התרבותית הכנויה שתי משמעויות: שימור הנכס במצבו העכשווי (preservation) והגנה על הנכס המוכרז כדי לשמר את ערכיו ואיכותו, בעת התאמתו לצורכי ההווה (conservation). הייעוד של שתי המשמעויות הוא הבטחת המשך הקיום התקין והשלם מבחינת החומר והצורה של מבנים ואתרים שיש בהם מערכים חומריים דוממים או צמחיים, שלמים או חלקיים, שנוצרו בידי אדם או היוו רקע לפעילות אנושית והוכרו כבעלי ערך תרבותי. ערכיות זו היא שמקנה לנכסים ולאיתרים את הזכות לשרוד גם עבור הדורות הבאים, והיא גם שמכתיבה את האחריות של דור ההווה לדאוג להשרדות זו.

"אין שימור": מורשת תרבותית בנויה ברח' רויאל ביפו. צילום: עירית עמית-כהן

שיקום נכס בנוי, פריט בודד, מכלול או שכונה מתאר תהליך שחלקו ספונטני וחלקו יזום והוא נועד למלא מספר מטרות:

- לשנות את המצב הידור של המרקם הפיזי והמבנה החברתי - במיוחד באזורי מגורים.
- לשדרג את מערכות השירותים המסופקים לתושבים ואת התשתיות.
- לשפר את איכות חיי התושבים.
- לתרום לשינוי מעמד החברתי והכלכלי.

בקווים כלליים ממינים את התכניות לשיקום מרקמים בנויים לשני סוגים: 1. תכנית שיקום המתבססת בעיקר על התערבות המגזר הציבורי; 2. תכנית שיקום המבוססת על תהליכי שוק חופשי, עם תמריץ של הסקטור הציבורי. שתי תכניות השיקום נבדלות זו מזו בגישה הכלכלית, בתפיסה הארגונית, במרכיב פיזי האוכלוסייה, בתהליך הג'נטריפיקציה (התברגנות) וביחס הרשויות לשיקום החברתי המתרחש בשכונה המשוקמת.

התחדשות מרקם בנוי (עירוני או כפרי) דומה במהותה לתכנית לפעולת השיקום, אך היא מתייחדת בדחיקת הנושא החברתי ובהדגשת הפוטנציאל הקרקעי והכלכלי באזורי העיר השונים. במקרים אחדים מלווה ההתחדשות בהרס ובנייה מחדש, בנייה שהיא צפופה מקודמתה. במקרים אחרים ההרס חלקי, והמרקם הישן מתאפיין במילוי, בתוספות ובהתאמה להתפתחויות ולצרכים חדשים.

המפגש בין השימור לבין השיקום וההתחדשות מתקיים רבים מהמקרים במרכזים עירוניים היסטוריים. מרכזים אלה מתייחדים בתשתיות

של הקרקע, אך לימים יוקרתה חיזקה את ערכי הנדל"ן, הקרקע והנכסים. מבחינה חברתית - היה זה כישלון. ימין משה איבדה מחוינותה החברתית, והאוכלוסייה שפונתה ממנה איבדה את זהותה. התהליך שהתקיים בימין משה, התקיים גם בצפת וכיפו בשנות ה-60 בהקמתן של קריות אמנים. גם שם ההחלטה לשמר את הצביון הפיזי הייחודי ולשקם את המבנים והתשתיות לא קידמה התחדשות, אך בעיקר גרמה למתחמים ההיסטוריים לאבד את ייחודם החברתי (כרמון, 1989).

שיקום שימור והתחדשות - אמצעי ליצירת חוסן חברתי ואקלים כלכלי

תכניות להתחדשות מרקמים עירוניים היסטוריים הנמצאים בניסגה פיזית יכולות להישען על נכסי מורשת תרבות. ערכיותם של אלה יכולה לשמש מנוף לשיקום חברתי, וככזה גם מנוף לפיתוח כלכלי. נכסי מורשת תרבות תורמים לעיצוב חזות ייחודית, לחיזוק זהות ושייכות מקומית. הם מעודדים ניעות חברתית וכלכלית ויוצרים תחושת מקום. הם תורמים לחוסן חברתי, לגאווה מקומית ולמעורבות אוכלוסייה בשיקום סביבתה ותדמיתה. התערבות הרשות בתהליך מעודדת את היווצרותו של אקלים כלכלי שאינו מבטל את השיקום החברתי ונהנה מהשיקום הפיזי ומההתחדשות.

רחוב בימין משה. צילום: איציק שוויקי

(הלוי, 1971:2). בעקבות מלחמת ששת הימים השתנה מיקומה של השכונה, תכנית פיתוח חדשה לעיר קבעה שהשכונה תהיה מוקפת בפארק לאומי, כוח המשיכה של השכונה עלה וכך גם מחירי הבתים בה. המפונים זכו לדיור חלופי או לפיצויים, אולם תחושת התסכול לא הרפתה מהם. כדי להחליט אם ימין משה הייתה הצלחה או כישלון, יש לבחון את התהליך בארבע רמות: אורבנית, שימורית, כלכלית וחברתית. מבחינה אורבנית, התכנית הוכתרה בהצלחה, האזור זכה לביקוש מצד אוכלוסייה מהמעמד הבינוני ומעלה; המקום טופח, בשכונה שולבו מתקנים יוקרתיים ומרכז הארחה וכנסים. מבחינה שימורית - מתאר השכונה ההיסטורי שומר ועמו גם שומר הסיפור ההיסטורי. מנקודת מבט כלכלית, ההוצאות הגבוהות על הפינוי הקשו על החברה ששיקמה את השכונה, ההחלטה לא לצופף (לא לקדם התחדשות) פגעה באפשרות לנצל את מלוא הפוטנציאל

מקורות
 בן-אריה, י. (1979). עיר בראי תקופה - ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
 הלוי, ב. (1971). ימין משה - תכנית כלכלית. ירושלים: עיריית ירושלים.
 כרמון, ג. (1989). שיקום שכונות בישראל, חיפה: עקד.

התחדשות עירונית ושימור

אדרי' ד"ר קרן מטרני - חברת איקומוס ישראל, יועצת שימור ללשכת התכנון מחוז מרכז

בעשור האחרון עוסקות מערכות התכנון, לעתים תכופות יותר מאשר בעבר, בהתחדשותם של מרכזים בנויים ומאוכלסים. ועדות מקומיות רבות מכינות תכניות כוללניות העוסקות, בין היתר, באיתור האזורים הוותיקים של מרכזי היישובים המתאימים להתחדשות ולהגדרת האמצעים והשלבים לקידומה. תכניות אלו נותנות מענה למטרות תמ"א 35 ולתהליך הסמכתן של הוועדות כחלק מהרפורמה בחוק התכנון והבנייה (צמצום וקיצור ההליך הביורוקרטי בהגשת תכניות לאישור - ידועה גם כרפורמת המרפסות או הפרגולות), והן נערכות על בסיס מתווה אחיד שפרסם מינהל התכנון בשנת 2013. תכנית כוללנית קובעת תנאים תכנוניים מיטביים לפיתוח היישוב ולרווחת התושבים על בסיס תפיסה חזותית כוללת ביחס ליחידות נוף, צירי נוף, מוקדים מרכזיים, נקודות תצפית וקווי מבט, אתרים ומרקמים לשימור, שטחים פתוחים וכד'. התכנית מגדירה ייעודי קרקע ושימושים, זכויות בנייה ויעדים ציבוריים, צפיפות, תמהיל יח"ד ותנאים להכנת תכניות מפורטות, תוך הותרת מרחב גמישות ושיקול דעת לוועדה המקומית.

ביולי 2015 פרסם האגף לתכנון מקומי של מינהל התכנון הנחיה מפורטת לשילוב נושא השימור בתכנית כוללנית. ההנחיה מסווגת את היישובים לפי היקף אתרי המורשת הבנויה בתחומם, וקובעת שלצוות התכנון של יישוב הכולל בתחומו מגוון של אתרים ומרקמים הראויים לשימור יצורף יועץ שימור. בשלב הראשון, במסגרת ניתוח המצב הקיים, עורך יועץ השימור מחקר מרחבי המתייחס לנושאים היסטוריים, גאוגרפיים וארכיטקטליים, לנרטיבים, למתחמים ולאתרים

בנייה לגובה במרכז שכונת מגורים ותיקה. צילום: קרן מטרני

הראויים לשימור. המחקר מציף תובנות משמעותיות ביחס לעקרונות העיצוב והבינוי של האזורים הוותיקים המקנים להם אופי ורוח מקום ייחודית. בשלב השני נבחנות חלופות התכנון, בין היתר ביחס למאפייני ההתחדשות של האזורים הוותיקים הנמצאים לרוב בתת פיתוח מתמשך וסובלים מהזנחה רבת שנים. בשלב זה מתגלה קונפליקט בין מאפייני ההתחדשות המוצעים לאזורים הוותיקים - בנייה לגובה, פינוי בינוי ועיבוי משמעותי - לבין האופי והעירוניות הייחודית של מרקמים אלו בהיבטים הפיזי, הנופי והקהילתי. לנוכח סוגיה זו מתחדדת ההרחבה המשמעותית בתפקידו של יועץ השימור בצוות התכנון הן ביצירת מודעות לערכים אלו הן באיתור כלים לשמירה על המאפיינים התכנוניים והעיצוביים של המרקמים הוותיקים הצפויים להתחדשות עירונית.

הפירמידה על רקע ירושלים, כפי שאושרה בוועדה המקומית. הקו האדום מראה את קו המתאר כפי שהוצג בתכנית המקורית. הדמייה: משרד אדריכלים ליבסקינד

בישראל, פרופ' אלי פירסט, יו"ר עמותת האדריכלים, פרופ' יהושע בן-אריה, האוניברסיטה העברית, ישראל קמחי, יו"ר ועדת שימור ירושלים וחוקר במכון ירושלים, ואדריכלי התכנית דניאל ליבסקינד ויגאל לוי, ובו נשמעה ביקורת נוקבת כנגד מתכנן המגדל במקום. לאחר הכנס התקיים דיון בנושא והוועדה המקומית קיבלה את ההתנגדות לגובה המבנה. בימים אלה מכינים למתחם תכנית חלופית שעדיין לא הוצגה בפני הוועדה המקומית.

רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות רן חדוותי מסביר את המהלכים הדרושים לשימור מנגנון הבאר. משמאל: נגה די סגני, מחוז תל אביב. צילום: תמר שוכלר

הוא מבנה מרשים ורחב ממדים ובו שוכנים כיום התקליטייה וארכיון השידורים לצד האולפנים המיתולוגיים המציגים את סיפורה של רשות השידור, "פס הקול של מדינת ישראל". עבור שימור אלה פעלנו כבר במסגרת המאבק להצלת שרונה, אך אף שרשויות התכנון הכירו בצורך בשימור הבאר והמשאבה, לא הובטח הדבר במסגרת סטטוטורית. בימים אלה אנו פועלים בשני מישורים, האחד בשיתוף מחלקת השימור של עיריית תל אביב, למען קידום תיעוד המתחם ובחינת דרכים להבטחת שימור המבנים. בד בבד אנו פועלים למען העלאת המודעות הציבורית לערך האתר והפוטנציאל שלו, וכן התחלנו בעבודות שימור פיזי והפעלה של מתקן השאיבה הממוכן בבית הבאר, שאותו התקין ליפמן בשנת 1897 לערך. מתקן זה נחשב לראשון מסוגו בתל אביב ואולי אף בארץ כולה. יש לציין כי בהמשך הועתק מודל זה לשרון ולשפלה והיווה מנוף להתפתחות ענף הפרדסנות והחקלאות בארץ.

חשוב להדגיש כי המבנים של מתחם רשות השידור (הרדיו) נמצאים במתחם המיועד למבני ציבור, ולכן אנו בטוחים כי ניתן יהיה למצוא פתרון תכנוני שיאפשר את שימור המבנים והשמשתם תוך שילובם בתכנון המחודש למתחם.

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, עמותת האדריכלים, מינהלת השכונה וגורמים נוספים הגישו התנגדות לתכנית שהכין אדר' דניאל ליבסקינד להקמת מגדל פירמידה בגובה של 165 מ', גובה שווה ערך ל-47 קומות, במתחם קולנוע ערן הסמוך לשכונות אבן ישראל ומזכרת משה.

צמוד למתחם קיימות שכונות היסטוריות הנמצאות בלב העיר ההיסטורית, שנבנו בין הרבע האחרון של המאה ה-19 לאמצע המאה ה-20. רוב השכונות מרוכזות בין הרחובות אגריפס, בצלאל ויפו, רובן בנויות במתכונת שכונות חצר האופייניות לבנייה היהודית הקהילתית של אותה תקופה. השכונות הראשונות נבנו בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 על ידי יהודים יוצאי העיר העתיקה, כחלק מתהליך של התחדשות העיר ירושלים.

השכונות אבן ישראל ומזכרת משה נמצאות בצדי פרויקט מגדל הפירמידה הפוגע ברוח המקום. הגובה המתוכנן של המבנה המוצע על פי מסמכי התכנית הוא 165 מ'. בגובה המבנה המוצע קיימת חריגה של קומות מעבר להוראות תכנית המתאר. אחד הכללים הנהוגים בבנייה לגובה הוא הקטנת התכנית ככל שהבניין גבוה יותר ויגיע לערך של כ-47 קומות. תכנית הבניין הייתה אמורה לעמוד על טווח שבין 25% ל-30%, אולם מסתבר שקיימת בבניין חריגה והתכנית עומדת על כמעט 60% (57.9). מדובר בחריגה דרמטית מכללי הבינוי בבנייה לגובה. לפני כמה חודשים התקיים כנס ציבורי לקראת אישור התכנית בהשתתפות תמיר ניר, סגן ראש עיריית ירושלים, שירה תלמי, מתכנתת מחוז ירושלים במשרד האוצר, פרופ' סעדיה מנדל, יו"ר הוועד המנהל של מועצה לשימור אתרי מורשת

חוות ליפמן הטמפלרית - מתחם אולפני הרדיו של רשות השידור בשרונה, תל אביב

תמר שוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

בחלקה הדרום מערבי של המושבה הטמפלרית שרונה, מצוי מתחם רשות השידור ובו אולפני הרדיו המיתולוגיים הפועלים במתחם מקום המדינה ועד ימינו. האולפנים פועלים בתוך מתחם חוות ליפמן הטמפלרית שהוקמה ככל הידוע במחצית השנייה של המאה ה-19 וקדמה במקצת למושבה שרונה. המתחם הוקף בחומה וכלל את בית המגורים של משפחת ליפמן ומבני משק, בהם בית הבאר ובריכת האגירה וכן אורווה. מרבית המבנים קיימים עד היום ובהם פועלת רשות השידור ששמרה עליהם כמהלך כל שנות פעילותה. לדאבוננו לא עוגנו מבנים אלה במסגרת התב"ע שהוכנה למתחם שרונה וכיום, עם המהלך המקודם לפירוק רשות השידור, קיים חשש אמיתי לעתידם ולמורשת המקום.

אנו רואים חשיבות עצומה בשימור שרידי המבנים במתחם, במיוחד שרידי בית הבאר והמשאבה שבתוכו, בריכת ההשקיה, האורווה ובית המגורים. בית משפחת ליפמן שהיה ככל הנראה המבנה הראשון בשרונה(!),

ילדי הטמפלרים מבלים בבריכת האגירה הצמודה לבית הבאר, 1930 לערך. אוסף ד"ר שרלוש למלה בריג'טון, אוסטרליה

תמ"א 38 והשפעותיה על הרקמה העירונית מה קורה בחיפה?

אדר' נעמה נאמן מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

תמ"א 38, תכנית המתאר הארצית לחיזוק מבנים קיימים בפני רעידות אדמה, אושרה על ידי ממשלת ישראל באפריל 2005. באתר מינהל התכנון נכתב כי "חיזוק המבנה לפי התמ"א הוא הזדמנות לשיפור המבנה כולו... תמ"א 38 היא מכשיר יעיל להתנעת תהליך של התחדשות עירונית במרקמים בנויים שהתיישנו, בדרך של הגדלת הדירות הקיימות, הוספת יחידות דיור חדשות, שדרוג עיצוב המבנים וכד'. בכך, חורגת תרומתה של התמ"א מעבר למטרת חיזוק המבנים מפני רעידות אדמה". תמ"א 38 בהגדרתה אינה תכנית תכנונית. היא מטפלת בכל מבנה לגופו ואינה מתייחסת לסביבתו המידית והרחוקה. אין בתמ"א כלים להערכת ההשפעה של הגדלת המבנה הבודד על המגרש, הרחוב והשכונה שבו הוא נתון. התוצאות המידיות של הגידול בנפח הבניין הן העמסת השטחים הבנויים, צמצום השטחים הפתוחים ופגיעה בצמחייה הבוגרת, במבנים רגישים מבחינה היסטורית ואדריכלית ובמרקמים ייחודיים, והעמסה על מערכות דרכים, חניה ותשתיות. במעגל השני, אין לתכנית מענה לשימושים ולשטחים ציבוריים שלהם תזדקק האוכלוסייה החדשה כגון בתי ספר וגני ילדים.

על אף הסיכון הממשי של רעידות אדמה באזורים רבים בארץ, לא מיהרו תושבים ויזמים לנצל את התכנית לחיזוק בתיהם. הסיבה? בשלב הראשון אפשרה התמ"א תוספת קומה אחת בלבד.

בשנת 2012 נכנס לתוקף תיקון 3 לתמ"א שהוסיף זכויות משמעותיות: 2.5 קומות מעל הקיים, כפל זכויות מתב"ע ומתמ"א, ומתן עדיפות להריסת מבנה ישן על פני התמודדות עם תוספות עליו.

כאן השתנתה התמונה כולה ובאופן לא מפתיע, לא היה לגידול במספר הבקשות קשר לאזורים בסיכון גבוה, אלא באופן מובהק לאזורים מבוקשים גדל"נית, בעיקר במרכז הארץ, מה גם שזכויות התמ"א ניתנות ללא התוספת של היטל השבחה, מס שבח ומס רכישה על תוספת הזכויות. לראיה, בחיפה, בשנת 2006, יצאה קריאה לחיזוק מבנים בפני רעידות אדמה ותוספת ממ"דים בעקבות מלחמת לבנון השנייה. התוצאה: מאות תוספות ממ"דים אך מיעוט תוספות תמ"א 38. עם זאת, בשנת 2012, בעקבות תמ"א 38/3 עתירת ההטבות, חל גידול משמעותי בפניות לתוספות תמ"א באזורים מבוקשים גדל"נית: המושבה הגרמנית, בת גלים, הכרמל הוותיק ועוד.

כדי לענות על הפרת האיזון בתכנון העירוני שתמ"א 38 יוצרת, ראו מכונייה לנכון להגן על המבנים בעלי ערכים מוכחים היסטורית ואדריכלית בסעיף 19 בתמ"א הקובע כי ניתן בשיקול דעת הרשות לצמצם ואף לשלול לחלוטין זכויות תמ"א 38 במבנים כאלו.

כדי להגן על מרקמים מיוחדים קבעה התמ"א בסעיף 23 כי בסמכות רשות מקומית "להכין תכנית אשר בה ניתן לקבוע כי יחולו בתחומה רק חלק מהוראות התמ"א או לקבוע הוראות שונות מהקבוע בתכנית זו בעניינים המפורטים להלן: שטחי בנייה, יחידות דיור, גובה בנייה, קווי בניין, עיצוב אדריכלי ותקני חניה".

שדרות אבא חושי, חיפה

תמ"א 38 - חזון תכנוני?
שדרות הנשיא, חיפה. צילום: נעמה נאמן מזרחי

בערים שונות ברחבי הארץ כבר הבינו את המלכוד התכנוני שתמ"א 38 יוצרת ובנו מערכת הגנה כפולה למבנים לשימור ולמרקמים היסטוריים. השכבה הראשונה היא תכנית תגובה לתמ"א 38 דרך סעיף 23 המגבילה את הזכויות באזור שנקבע בקו כחול - דוגמת תכנית 10038 בירושלים. בשכבה השנייה - תכנית שכונה מבוססת סקרים המזהות את אופיים הייחודי של אותם מרקמים ונותנות הוראות בינוי, שימור ופיתוח. כך למשל בתכנית לשכונת בקו הכחול של העיר ההיסטורית בירושלים ובתכנית הרובעים בתל אביב.

חיפה, יפהפייה נרדמת ובה שכונות ותיקות רבות ופוטנציאל של אלפי מבנים ומתחמים לשימור שלא נסקר במלואו, מבינה עכשיו את ההשלכות ההרסניות הצפויות למרקמים ההיסטוריים המגוונים שלה מבנייה לא מבוקרת ולא תכנונית. לפיכך בכוונת העירייה להכין תכנית לפי סעיף 23 שתגביל את זכויות התמ"א באזורים המזוהים כרגישים נופית והיסטורית, אבל הדרך להגנה על מתחמי הרגישים של חיפה תוך הבטחה לפיתוח והתחדשות אמיתיים (וכן, גם כלכליים) עוד ארוכה.

בוועדת השימור בחיפה, בעקבות פגיעה במבנים בעלי ערכים שעדיין אינם ברשימת השימור, הוכרז בשלב הביניים שכל מבנה המוגש דרך תמ"א 38 יעבור דרך יחידת השימור לבריקת ערכיו. מבנה בעל ערכים יגיע לוועדת השימור.

במסמך המדיניות המקדים לתכנית התגובה לתמ"א שהוציאה עיריית חיפה מסומנים מתחמים ספורים שבהם יחולו הגבלות על מימוש זכויות התמ"א, בהם המושבה הגרמנית, אזור מוגבל מהכרמל הוותיק והגגות האדומים בנווה שאנן.

במסגרת נספח השימור של תכנית המתאר לחיפה (חפ-2000) זוהה בקו כחול תחום "העיר ההיסטורית" שכולל בתוכו 40 מתחמי חיפוש שחלק הארי שלהם עדיין לא נסקר. מרבית המתחמים עדיין לא מוזכרים במסמך המדיניות. הדוגמה הבולטת לכך היא שכונת הדר שבה ריכוז משמעותי של מבנים בסגנון הבינלאומי משנות ה-30 וה-40 המופיע במסמך המדיניות כמעט ללא הגבלות. על חיפה המתעדת להצטרף להכרזת "העיר הלבנה" של תל אביב (בהדר ומאוחר יותר בכרמל) להגן על שכונה זו ואחרות, ראשית דרך התכנית המגיבה לתמ"א ושנית על ידי תכניות התפוררות למידותיה וצרכיה של הדר ושל כל השכונות האחרות בקו הכחול (שבמסגרתן אף יתבצע סקר שימור).

ללא שני צעדים אלה תמצא את עצמה חיפה במהרה מתפרקת מנכסיה הנופיים והבנויים באופן בלתי הפיך.

רחוב הנביאים: המאבק ברחוב הנביאים נמשך זה כעשרים שנה. הרחוב עתיד להיפגע קשות, בשל התכנית להופכו לציר תנועה עירוני ראשי עם הפעלת הרכבת הקלה. יש חשיבות בשימור המבנים לאורכו כמו מתחם מע"צ, בית הבישוף, בית ויליאם האנט, מתחם בניין (מלון קמיניץ, בית נבון ובית הפחה). המועצה לשימור אתרים הגישה בין השאר התנגדות לתכנית וביקשה להפקיע את בניין בית החולים לילדים מריאנשטיפט (1872) לטובת הציבור ולהקים בו מרכז מבקרים/מוזיאון לתולדות הרפואה שינוהל על ידי גוף ציבורי. הוועדה המחוזית החליטה לאשר רק 45 מ"ר לטובת תצוגה על תולדות בית החולים לילדים.

החמאם הטורקי בשכונת הבורכים: מבנה חשוב בהיסטוריה של ירושלים שבשנים האחרונות לא תוחזק ונפגע קשות כתוצאה מבנייה מסביב ומנזקי מזג האוויר. בהתאם לדרישת מועצה לשימור אתרים הופעלו (תקדים!) סעיפים 14 ו-15 לחוק התכנון והבנייה 1991 להכנת תיק תיעוד וחיוב בעלי הנכס לשקמו.

בית פרומין: בניין זה, השוכן ברחוב המלך ג'ורג' 24, היה משכן הכנסת במשך 16 שנה (1950-1966). הבניין נמכר לפני כמה שנים ליום פרטי אשר הגיש תכנית להרסו. התכנית נעצרה, חוקק חוק לשימור המבנה ולהקמת "מוזיאון הכנסת" בתוכו. המועצה לשימור אתרים, החברה בוועדת ההקמה, החלה בעבודות.

תכנית מתאר דרום נחלאות: המועצה לשימור אתרים מברכת על תכנית שימור דרום נחלאות, אך מתנגדת לתוספות ולשינויים שהוכנסו בתכנית לאחר מכן כמו הכנסת אזורים מסחריים לשכונה ההיסטורית והקמת גשר מגן סאקר לשכונה.

ירושלים: בית שוקן, ביתו של שלמה זלמן שוקן (רחוב סמולנסקין 7), נבנה בשנים 1934-1936 בתכנונו של האדריכל אריך מנדלסון. בשנת 2002 אישרו הוועדה לשימור בעיריית ירושלים ומועצת העיר את הריסת הבית. לאחר מאבק ממושך בן עשר שנים ניצל המבנה מהריסה. הוא אמור להיות משוקם בהתאם לתכנון המקורי ויועבר לבעלות הציבורית. המועצה לשימור אתרים דורשת שהמבנה ישמש כמרכז לתולדות הבנייה בירושלים למען הדורות הבאים. הפרויקט עדיין ממתין לאישורים והעבודות טרם החלו.

הדמיה של התכנית לבית שוקן. אדר' ירון קופרשטוק

מחוז דרום

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

חרגול שאיבה בחלץ. צילום: עפר יוגב

מחנה חברת הנפט לפידות בחלץ: בשנת 1955 החלה חברת לפידות בקידוחי נפט בשדות חוליקאת (חלץ). בשנת 1959 הוקם מחנה חברת לפידות, כשלושה ק"מ מזרחית לקיבוץ גברעם. כיום מופקות במקום כ-120 חביות נפט ביום במספר מועט של חרגולי שאיבה. בשדות חלץ פזורים חרגולי שאיבה ומכלי קיבול לנפט שאינם פעילים וזקוקים לשימור. במחנה עצמו נותרו כלי עבודה וכלי קידוח היסטוריים. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל פועלת לקידום נושא שימור מורשת מחפשי הנפט וכבר פנתה אל גורמים ציבוריים ופרטיים במטרה לבנות שיתוף פעולה שיביא להכנת תכנית רעיונית שתאפשר טיפול בנושא.

חנות אבן-ארי: פרופ' מיכאל אבן-ארי (1904-1989), מדען ואיש ציבור, מומחה לצמחיית מדבר, היה מראשוני החוג לבוטניקה של האוניברסיטה העברית בירושלים. בשנת 1959 הקים פרופ' אבן-ארי, שעמד בראש צוות מחקר של האוניברסיטה העברית, מרכז ניסויים לחקלאות מדברית ברמת נגב, בשטח העיר העתיקה עכרת. במקום שוחזרו מפעלים חקלאיים בשיטות עתיקות ונבדקה מידת הצלחתן בגידול צמחים. מחקרים אלה קובצו בספרם של מיכאל אבן-ארי, לסלי שגן ונפתלי תדמור "הנגב - מלחמת קיום במדבר" (מוסד ביאליק, 1980). אחת מתרומות החווה לחקר החקלאות המדברית, היא הטיית מי השיטפונות וניצולם להשקיה. לאחר פטירתו של פרופ' אבן-ארי נקראה החווה על שמו וכיום היא משמשת חוקרים מאוניברסיטת בן-גוריון ומאוניברסיטת תל אביב למחקרים בנושא שיקום מערכות אקולוגיות מדורדרות בשטחים פתוחים ברחבי הנגב. במקום חשיבות רבה בתולדות חקר החקלאות בישראל, אך מבני החווה זקוקים לשימור וכן משטחי ניקוז המים. המועצה לשימור אתרים החלה לפעול לקידום הנושא ואנו מקווים שנוכח לשיתוף פעולה מצד הנוגעים בדבר.

מחנה מחפשי הנפט של חברת הנפט העיראקית בהר אבנון:

ב-1941 קיבלה חברת הנפט העיראקית זיכיון משלטונות המנדט לערוך סקר לגילוי נפט במכתש הגדול (מכתש חתירה). בדיקות גאולוגיות הראו כי ברכס חתירה יש סיכוי להימצאות נפט והסברה הייתה כי במכתש קרובים מרבצי הנפט אל פני השטח. בשנת 1941 נסלל "כביש הנפט" (דרך סולינג), מצומת הנגב אל נחל חתירה ונבנה מחנה העובדים על הר אבנון. נפט לא נמצא ובסוף שנות ה-40 ניטש המחנה. בשנות ה-50 הרס צה"ל את המחנה מחשש שיהווה מסתור למסתנני הפדאיון. המועצה מקומית ירוחם פיתחה פרוגרמה רעיונית לשימור ופיתוח הר אבנון והמועצה לשימור אתרים תרמה את חלקה בהכנת תיק תיעוד.

בית הקברות של רחובות ויוזמת עמותת ש.מ.ר: בית הקברות של רחובות, מושבה שהוקמה בימי העלייה הראשונה (1890), הוא אחד מבתי הקברות ההיסטוריים המקפלים בחובם את תולדותיה. השמות על גבי הקברים הם גם שמות הרחובות בעיר והקברים עצמם מהווים אוצר של "סגנונות בנייה" המעידים על צוק העתים, ועל שינויים בחומרי הבנייה, ומספרים סיפור שעדיין לא נחשף כראוי. עמותת ש.מ.ר. הרחובותית, ששמה לה למטרה לעזור בשימור המושבה, וחברים בה צאצאי המייסדים יחד עם אנשים נוספים, מנסה ליוזם כימים אלו מהלך לתיעוד ושימור בית הקברות שהקברים בו, בני למעלה ממאה שנה, הולכים ומתפוררים.

בית הקברות של רחובות. צילום: של בן נון גלז

תכנית השימור של תל מונד: תל מונד, יישוב אשר נוסד ב-1929 ביוזמה של סר אלפרד מונד - הלורד ממלצ'ט והלורד והליידי זיו, בהסתמך על מודל כלכלי של יוזמה פרטית, מקדם בשיתוף פעולה הדוק עם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל והוועדה המקומית שרונים, תכנית שימור שהגיעה לשלב הסופי שלה, שלב ההפקדה בוועדה המחוזית. התכנית, שהוכנה על ידי אדר' אורי פדן, זכתה לתמיכה גורפת של ועדת השימור ואנשי תל מונד. הדיון שנערך בוועדה המחוזית היה ענייני ומקצועי והוועדה החליטה להפקיד את התכנית תוך דרישת כמה תיקונים.

מוזיאון רמלה: רמלה היא עיר היסטורית מדהימה ובשנים האחרונות החלה להיות גורם משיכה לתיירות בהובלתו של רון פלד, מנהל התיירות בעיריית רמלה ומנהל מוזיאון העיר.

מוזיאון רמלה שוכן במבנה היסטורי שמשנת 1922 שימש כבית העירייה המנדטורי של העיר. לאחר קום המדינה שימש את מס הכנסה ופקיד השומה עד ראשית שנות ה-70 ואז ננטש.

המוזיאון נחנך בשנת 2001 ומכיל בתוכו גם את בית יד לבנים של רמלה. התצוגה מכילה פריטים מדהימים כמו אוצר מטבעות זהב, אך היא מיושנת למדי, והמקום זקוק לשדרוג. ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת נרתם למשימה, המועצה לשימור אתרים הכינה עבור המוזיאון תיק תיעוד וכעת מכינים תכנית לשינויים במוזיאון במטרה להפוך אותו למוקד תיירותי ולנקודת מוצא לסיורים בעיר.

מחוז תל אביב

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

הדמיה של מתחם באר מונטיפיורי: אדריכלית מנור בר-שוב. מתוך תיק התיעוד

בית הבאר בשכונת מונטיפיורי: כימים אלה הושלם פרויקט תיעוד מקיף למתחם בית הבאר בשכונת מונטיפיורי שאותו הובילה אדר' ענת ארו ברלוביץ' עבור מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. לאתר, הנחשב לבאר העברית הראשונה, סיפור חשוב במורשת הארץ וכימים אלה אנו פועלים להבטיח את הצלתו ואת שיקומו. בשנת 1841 רכש ר' יהודה הלוי מרגוזה, רבה של קהילת יפו, חלקה שהכילה באר ופרדס קטן, לאורך הדרך ההיסטורית מיפו לשכם ודמשק, במטרה לתמוך בקהילה היהודית הקטנה של יפו. סביב מתחם הבאר התפתחה התיישבות יהודית שנחשבה להתיישבות הראשונה מחוץ לחומותיה של יפו והייתה כרוכה בסיכון רב. התיישבות זו השפיעה על המרחב העירוני, כאשר בקרבת הפרדס קמה ההתיישבות בהר תקוה ומאוחר יותר המושבה שרונה. כך התרחבה ההתיישבות עד להתפתחותה של שכונת מונטיפיורי.

החזית המזרחית של בית הבאר לאחר שנת 1924 עם תוספת הקומה השנייה. מתוך תיק התיעוד

בשנות ה-80 החלו עובדי עיריית תל אביב להרוס את האתר מבלי שהיו מודעים לחשיבותו ברמה הלאומית. המועצה לשימור אתרים, שהייתה זו אחת מפעולותיה הראשונות, הצליחה בעזרת פעיליה למנוע את המשך ההרס ולהביא לשימורו של מגדל המים הייחודי שלו בסיס בצורת מגן דוד. כמו כן יזמה המועצה את העברתו של עץ ההדר שנחשב השריד האחרון שנותר מהפרדס, למתחם הגן הבוטני בפארק הירקון.

בית הבאר, מגדל המים, המבנה ההיסטורי של ויצ'ו ובית הכנסת יוצרים ציר עירוני שנמצא בדיוק בנקודה שמולה אמור להיבנות מגדל גבוה ובתוכו אחת התחנות של הרכבת הקלה. בתיאומים ראשונים עם עיריית תל אביב ניכרים רצון ונכונות לשמר אתרים אלה כחלק מהמכלול ומפיתוח השטח באתר זה. עם השלמת התיעוד אנו מנסים לקדם את שימורו של בית הבאר ולהבטיח את חיווקו ואת חיווק המבנים ההיסטוריים הסמוכים לו על מנת שלא ייפגעו במהלך העבודות.

צריף איילה במעגן מיכאל. צילום: נעמה נאמן מזרחי

שיתופי פעולה: עבודה משותפת עם מרכז תרבות איטליה, מכללת גליל מערבי ומרכז השימור ע"ש רומא של רשות העתיקות, הניבה סדרת הרצאות וסיורים לתגליות החדשות בעכו. עד כה קיימנו פעילות בנושאים: הרובע הגנואזי וחפירות חדשות בתחומו - עם הארכיאולוג אליעזר שטרן והרובע הוונציאני ושווקי - עם האדריכל ערן מורדכוביץ.

חיפה: בצריף הירוק המשמש כמרכז המבקרים של בית הספר הריאלי, בקמפוס בית בירם, מטפלת מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בשיקום ובניית ריהוט משלים.

רחוב עובדיה 35, כרמל צרפתי: בכתובת זו, על גדות ואדי מרשים, עם סיפור היסטורי מרשים לא פחות, שוכן בית בסגנון הבינלאומי, בתכנונו של האדריכל הידוע משה גרשטל. הבית "מככב" בסקר השימור של הכרמל הצרפתי שיזמה המועצה לשימור אתרים והתקבל לרשימת השימור העירונית ב-2012. בית זה מועמד להריסה והתכנית היא להקים תחתיו שני מבנים במסגרת תמ"א 38. הגשנו התנגדות וביקשנו עציירת הליכים לאלתר עד שהמבנה יגיע לוועדת השימור העירונית. ההפקדה נעצרה ועל היזם הוטל להכין תיק תיעוד.

שילוט: בעיר התחתית ובהדר הוצבו שישה שלטים כחולים חדשים, בבית יורדי הים, במנזר הלב הקדוש, בבית שומאכר שבמושבה הגרמנית, במרכזיית בזק ההיסטורית, בישיבת תפארת ישראל ובבית מגן דוד אדום.

מעגן מיכאל: המועצה לשימור אתרים מלווה את שיקום צריף איילה, במקור צריף בית ילדים במרכז הקיבוץ. הצריף מיועד לשמש כ"טיפת חלב" מורחבת ובה פעילות משותפת לאמהות ולתינוקות.

זכרון יעקב: צריף תרע"ב הוא צריף מייסדים מקורי המתוארך לשנות ה-80 של המאה ה-19 אשר הועבר לשכונת התימנים ב-1912. הצריף עומד בפני העתקה לחצר מוזיאון העלייה הראשונה, לקראת עבודות שיקום והשמשה לצורכי המוזיאון והארכיון.

שלומי: ביישוב מקדמים תב"ע, ותכנון ופיתוח של מתחם "אל באסה". המתחם כולל מבני מגורים, שתי כנסיות וקבר שי"ח. כמו כן מוקמת במקום ועדת שימור.

חדרה: סקר שימור חדרה ורשימת השימור נמצאים בתהליך הרחבה, לפי הנחיות מינהל התכנון הארצי. בעיר אף מקודמת תב"ע הכוללת נספח שימור והנחיות מוטות שימור ללב חדרה.

המאבקים של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בנושא שימור אתרי חיפה מופיעים בפורמט מקורי ומעניין ברף הפייסבוק שלנו. לב הכרמל ובוסתן כיאט הם הסנוניות הראשונות.

מחוז צפון והעמקים

אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

בית המסילאים בחמת גדר במהלך עבודות השימור. צילום: ארנון חפץ

בית המורים ביבנאל: במטרה להחיות מבנה היסטורי מרכזי זה ביבנאל, הורתה המועצה לשימור אתרים על הכנת תיק תיעוד כבסיס לתכנון. המועצה המקומית יבנאל עתידה לפתח את המקום כמקום הסעדה תיירותי. אדרי' בצלאל רינות ור' אסתי ינקלביץ עובדים כיום על תיק התיעוד. בית המורים הוקם על ידי יק"א בראשית המאה ה-20 כמבנה חינוך ראשון ביבנאל שכלל שלוש כיתות ושלושה חדרי מורים. ב-1919 היה המקום למשכן הראשון של "החקלאית" - חברה לביטוח בעלי חיים ולעזרה וטרינרית, אחת האגודות השיתופיות הראשונות בארץ ישראל.

לפני כעשור ערכה המועצה לשימור אתרים עבודות שימור נרחבות למבנה, אך למרבה הצער מאז הוא נותר עזוב ומוזנח. אנו תקווה כי הפעם יזכה המבנה לחיים ויהווה עוגן תיירותי.

חדר האוכל בקיבוץ גניגר: מבנה זה הוא בעל ערכים היסטוריים-תרבותיים משמעותיים, בין היתר מעצם היותו המבנה הראשון שנבנה כחדר אוכל בתנועה הקיבוצית. תכנון חדר האוכל נעשה על ידי אדרי' ריכרד קאופמן.

אף שחלקו הגדול של המבנה משמש כספריית הקיבוץ, מצבו הפיזי הידרדר מאוד. לאחרונה בוצעו במקום עבודות הצלה במסגרת תקציב הצלה מצויני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ובכיצוע המועצה לשימור אתרים, באמצעות הקבלן דודי כץ. תיק התיעוד בוצע על ידי אדרי' אהרון בן אפרים מקיבוץ גניגר, התכנון נעשה על ידי משרד המהנדסים שפר-רוגן.

בית המסילאים באתר חמת גדר: בבית המסילאים של תחנת הרכבת ההיסטורית של אל חמה מבוצעות בימים אלה עבודות שימור על ידי המועצה לשימור אתרים, באמצעות חברת "ארכו", בניהולו של מנהל תחום שימור פיזי ארצי ארנון חפץ, בתכנונו של אינג' יעקב שפר ובמימון רשות הטבע והגנים. המועצה לשימור אתרים מימנה וביצעה את תיק התיעוד למבנה על ידי אדרי' רותי ליברטי-שלו ואינג' יעקב שפר.

במבנה הנטוש השתכנו ברבות השנים אוכלוסיות עטלפים שונות. רשות הטבע והגנים הצביעה על נדירות האוכלוסיות הללו ולכן פעולות השימור עתידיות להיות להצלה בלבד. המבנה עצמו לא יהיה פתוח לציבור מבקרים אלא אתר טבע מרושת במצלמות לתצפית על העטלפים מחוץ למבנה.

ביקור בכנסת. מימין לשמאל: מנכ"ל המועצה עמרי שלמון, ח"כ זוהיר בהלול, מנהל מחוז מיעוטים אמיר מזאריב, סמנכ"לית המועצה חומי נובנשטרן ומנהלת בית הספר אל בירוני בנצרת תהאני מרעי

בית המושל בתרשיחא: בבית המושל הסתיים השלב הראשון בשימור וחיווק המבנה. הוכנה פרוגרמה על ידי אילן בן יוסף ועתה אנו נערכים לשלב השני - המשך עבודות השימור בחלקים של המבנה שעדיין לא טופלו. אנו פועלים בשיתוף עם ראש העיר מעלות תרשיחא שלמה בוחבוט וסגנו איימן שינאתי, תושב הכפר תרשיחא, במטרה לבחון אפשרויות ודרכי מימון להמשך הפרויקט.

באר האנטיליה בכאבול: בשנה שעברה ערכנו יום עיון מקיף ומוצלח בכפר כאבול בנושא בארות האנטיליה בארץ ישראל על רקע הבאר השוכנת ביישוב. בימים אלה סיימנו שלב מהותי בשיקומה של באר האנטיליה. במסגרת זו חיזקנו את הבאר ושחזרנו חלקים ממנה, כולל טיפול בחלקה הפנימי ועבודות ניקיון. בשלב הבא נשחזר את גלגל האנטיליה במטרה להחזירה לפעילות כמיזם חינוכי ותיירותי. זוהי הבאר היחידה במגזר המיעוטים שזכתה עד כה לפרויקט שימור. לפרויקט שותפה קרן קימת לישראל שהקצתה קרקע ותכשיר את האזור שסביב הבאר לטובת קליטת מבקרים.

ח"כ זוהיר בהלול מאמץ אתר: בחודש מרס נערך ביקור בכנסת בשיתוף מנכ"ל המועצה עמרי שלמון והסמנכ"לית חומי נובנשטרן. במהלך הביקור קיימו מפגש עם ח"כ זוהיר בהלול שבו נדונו הדרכים לקידום השימור במגזר המיעוטים, כולל פרויקט "חבר כנסת מאמץ אתר". ח"כ בהלול לקח על עצמו את אימוץ באר האנטיליה בכאבול.

טחנת הקמח אבו רבאח. צילום: רן חדוותי

טחנת הקמח אבו רבאח: הטחנה שוכנת מצפון לכביש 5, במשבצת הקרקע של מושב ערנים. היא הוקמה ונוהלה על ידי אבו רבאח בראשית המאה ה-20, ופעלה בכוח מי הירקון. המועצה לשימור אתרים מקדמת את תהליך השימור של אתר חשוב זה. בימים אלה שוקדת מנהלת מחוז מרכז טל בן נון גלז על טיפול בהכנת תיק תיעוד, תכניות הנדסיות להפעלת מכונות הטחינה וגיוס משאבים לביצוע.

מוזיאון הטרקטורים והמכונות בגבעת ברנר: בגבעת ברנר הוקם מבנה עבור אוסף הטרקטורים והמיכון החקלאי ההיסטורי. במוזיאון יובאו סיפורם של הכלים ושימושם בעבודה החקלאית מראשית ההתיישבות ועד היום. ברכות לעושים במלאכה, חברי מועדון השרשרת, קיבוץ גבעת ברנר, המועצה האזורית ברנר, משרד החקלאות ופיתוח הכפר, מנהלת מחוז מרכז טל בן נון גלז וכל מי שסייע להביא את הפרויקט לידי סיום.

בית ספר אל אמיריה בכפר טורעאן: הכפר ההיסטורי שוכן בגליל התחתון, ממערב לצומת גולני. האוכלוסייה מונה כיום כ-13,000 נפש, רובם מוסלמים. ראש המועצה עימאד דחלה פנה למועצה לשימור אתרים בבקשה לסייע בשימור בית הספר אל אמיריה. שמו של המוסד "אל אמיריה" שמשמעו "הנסיכים" הביא לידי ביטוי את חשיבות החינוך וההשכלה, שמי שזכה לה בתקופה זו, היה בעל מעמד. גם המורים זכו למעמד רם. היה זה בית הספר הראשון בכפר, הוא הוקם בשנות ה-40, ותלמידיו הגיעו מהיישובים באזור. כיום משמש המקום כספרייה, מרכז חוגים וחדר מורים לבית הספר התיכון הסמוך. מדובר במבנה ארכיטקטוני מיוחד ותושבי הכפר הקפידו לשמרם בצורתו המקורית, מורשת לדורות הבאים. המועצה לשימור אתרים נענתה לפניית ראש המועצה ופועלת לקידום תיעוד ופרוגרמה שבעקבותיהם יוחלט כיצד לטפל בשימור המבנה. כמו כן ייבחנו ייעודים אפשריים נוספים.

בית ספר אל אמיריה בכפר טורעאן. צילום: אמיר מזאריב

שימור טכנולוגיות היסטוריות

רן חדוותי - רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות

על גדות הירקון: בית הבטון הוא מבנה שאיבה השוכן על גדות הדרומית של הירקון, סמוך למקורותיו. הוא הוקם בתקופה העות'מאנית (1910), אך בניגוד לבנייה הטורקית האופיינית מאבן, זהו המבנה הראשון בארץ ישראל שנבנה מבטון עם שלד ברזל. את המים שאבו באמצעות מנוע, בהתחלה באמצעות מנוע קיטור ובהמשך באמצעות מנוע דיזל דויטש, מהגדולים שהיו בארץ. מבנה המשאבות הופעל על ידי אנשי פתח תקוה וסיפק מים לפרדסים ולגידולי השדה באזור. בקרוב נתחיל בעבודת השימור של המשאבות: בקומה הראשונה ישוחזרו המנועים והמשאבות ותהיה פינת קפה למבקרים. הקומה השנייה תשמש כחדר עיון ולימוד עבור רשות הטבע והגנים. בית הבטון שייך לחברת מקורות והשותפים לשימורו והשמשתו הם מקורות, רשות הטבע והגנים, רשות נחל ירקון, עיריית פתח תקוה והמועצה לשימור אתרים.

בית הבטון. צילום: טל בן נון גלז

אלעד בצלאל, דקלה ליאני, נחמה אייגנר, קרן רייש - תחום חינוך ואתרי מורשת

בתמונה הימנית: קריאת מפעל המתנדבים למורשת ע"ש ח"כ אורי אורבך. מימין לשמאל: טוביה גפן, יו"ר ועדת החינוך דודיק טוקר, רכות מפעל המתנדבים דקלה ליאני ורכזי המתנדבים בפרויקט: נילי הראל, שניה ארדן, עמי שידלוביץקי וצביקה זייד. צילום: נחמה אייגנר. בתמונה האמצעית: משתתפי הכנס בסיור בגן הלאומי קסטל. צילום: דקלה ליאני. בתמונה השמאלית: הסופר מאיר שלו עם תמונת שובך היונים בגבעת ברנר, שנחנך לאחרונה לאחר תהליך שימור. צילום: קרן רייש

ח"כ אורי אורבך. ראובן פינסקי, ראש אגף בכיר מורשת, משרד ירושלים ומורשת ומיכל אורבך, אלמנתו של ח"כ אורי אורבך נשאו דברים וסיפרו על הקשר של ח"כ אורבך לתכנית ועל יחסו להתנדבות בכלל ולאזרחים ותיקים בפרט. צפינו בסרטון שהופק על הפרויקט ובו מככבים המתנדבים היקרים מהאתרים, שחלקם אף הגיע לערב זה. לקינוח שמענו את ג'קי לוי במופע המשובח "צחוק עשה לי".

הסופר מאיר שלו שבכתיבתו שזורים כל כך הרבה יסודות המלווים את עבודתם של אתרי המורשת סיפר לנו על התהליך שבו העבר הופך לסיפור. וברגע האחרון, ממש לפני שהמשתתפים מתפזרים, זכינו לקבל את המהדורה החדשה של "מדריך אתרי המורשת" שאך זה יצא לאור. את הכנס ארגנה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, באמצעות מחלקת החינוך, הנמצאת בקשר רציף עם כלל אתרי המורשת בארץ בפורומים האזוריים למנהלים, בהשתלמויות, במרכזי ההדרכה ובפרויקטים רבים. אנו פועלים למען האתרים במהלך כל השנה, ושמחנו לראות את הנוכחות היפה של המנהלים בכנס ולשמוע את התגובות הטובות עם סיומו. אנו מודים לכל מי שלקח חלק בהצלחת הכנס וכן בפעילות השוטפת של המועצה לשימור אתרים לחיזוק פעילותם של אתרי המורשת בישראל.

לפרטים נוספים על הכנס ולצפייה במצגות המקצועיות ובתמונות, היכנסו לאתר המועצה לשימור אתרים תחת הלשונית "חינוך".

פעילות אמץ אתר: תלמידי בית ספר הדרור ממבשרת ציון בסדנת "היישוב בראשיתו". צילום: רוני בר נתן

מורים מדריכים, פעילים חברתיים ונאמני שימור המעוניינים ליזום פעילות אימוץ אתר בסביבתם, מוזמנים לפנות אל תחום החינוך של המועצה לשימור אתרים.

כנס מנהלי אתרי המורשת השישי

כנס מנהלי אתרי המורשת השנתי התקיים במעלה החמישה בחודש ינואר 2016. הכנס מתקיים אחת לשנה ביומיים של שיח מקצועי ומפגש עמיתים והוא כלל השנה מעל ל-150 נציגים מכלל אתרי המורשת.

את משתתפי הכנס כיבדו ובאו לכרך ח"כ יעקב מרגי, יו"ר ועדת החינוך של הכנסת, יוסי שרעבי, מנכ"ל משרד התרבות והספורט, ד"ר הילה דוד, יו"ר מדור מחקר ומורשת במועצה הישראלית לתרבות ואמנות ואורחים רבים נוספים. מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון, יו"ר ועדת החינוך של המועצה ד"ר דודיק טוקר ומנהל תחום חינוך ואתרי מורשת אלעד בצלאל הציגו את פריסת הפעילות בשנת 2015, את התכניות לשנת 2016 ואת חזון הפעילות ויעדיה.

הנושא המרכזי היה תהליך האוצרות ככלי בידי מנהלי האתרים ואנשי המקצוע. הנושא הועבר במגוון הרצאות, סדנאות וסדנאות.

ביום השני של הכנס יצאנו לסייר באתרים הנמצאים בתהליך מרתק של התחדשות התצוגה: בית ילין במוצא, הגן הלאומי קסטל ונווה אילן ההיסטורית.

מסורת חשובה ומוצלחת נוספת המתקיימת בכנס היא הבמה הפתוחה למנהלי אתרי המורשת, שאליה הוזמנו מנהלים להציג ולשתף בפרויקטים מתחום החינוך, או התצוגה המתקיימים באתרים.

ערב הכנס הוקדש להכרזת קריאת מפעל המתנדבים למורשת ע"ש

אמץ אתר

במסגרת תכנית אמץ אתר, המחזקת את הקשר בין תלמידי בתי הספר למורשת הבנויה בסביבתם הקרובה ולא אתרי המורשת בכלל, מועברות סדנאות פעילות שמטרתן לעודד את ההיכרות עם תחומי השימור והמורשת. בשלוש השנים האחרונות מועברות סדנאות בהצלחה רבה בעשרות בתי ספר ובמאות כיתות מכפר גלעדי בצפון ועד שדה בוקר בדרום. במהלכן מועברת פעילות חווייתית המשלבת חשיבה וקבלת החלטות עם התנסות מעשית ופעילות אינטראקטיבית. הסדנאות מועברות על ידי מדריכי המועצה לשימור אתרים, בעיקר מבני ובנות השירות הלאומי אשר רואים בעשייה זו שליחות ותרומה רבה.

בשנה האחרונה נוספה סדנת "היישוב בראשיתו" שבה עוסקים המשתתפים בבניית דגמים של בתים וצריפי מגורים ליישוב, אליהם אנו מוסיפים מבני ציבור כגון בית כנסת, מגדל מים וכמבנה חינוך מוצגת הגימנסיה הרצליה. על המשתתפים להחליט מהם אופי ומבנה היישוב, ובמהלך הבנייה הם לומדים מושגים מעולמות התכנון, השימור, וההיסטוריה ההתיישבותית בארץ. כמו כן עולים בסדנאות נושאים מתחום השימור הקשורים לבית הספר ולסביבה הקרובה.

לאור הצורך בתכניות אמץ אתר למגזר הערבי, תורגמו כמה סדנאות ומערכי שיעור לערבית ועברו התאמות תוכניות לנושאי הלימוד הרלוונטיים. הסדנאות מועברות בהצלחה רבה על ידי עומאר וסוהאר, בני השירות הלאומי במרכז הדרכה כנרת.

אתרי ביקור - נחשפים לעולם המוגבלות השכלית

זהבית רוטנברג - מנהלת מחנה המעפילים עתלית

"... יש לאפשר לכל אדם עם מוגבלות קוגניטיבית, חיים עם משמעות. לפעול לשיפור מתמיד של איכות חייו, רווחתו וקידומו, בהתאם לצרכיו, יכולותיו ורצונותיו ובשיתוף בני המשפחה והקהילה..."

(מתוך חזון האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית במשרד הרווחה)

לזעזוע הגשנו מהלך סיור מפורט הכולל את תפיסתנו החינוכית בנושא. באופן כללי, בסיור שאותו אנו מציעים, חמש תחנות שבכל אחת מהן ייעשה חיבור לחיי היום של המודרכים. הסיור ילווה בתרמיל מעפיל וביומן של סבא שמוליק (שמוליק שילה) שאותו יפגשו בתום הסיור במיצג האונייה. ביומן יהיו טקסטים בפישוט לשוני שיובילו לתחנה הבאה בסיור, במטרה ליצור רצף סיפורי מובן.

צריף המגורים וצריף החיטוי ישודרגו ברמת החוויה, באמצעים מגוונים שהצענו וברמת השיח. במרבית הקבוצות המיוחדות האלה הנושא לא יהיה העפלה ומעפילים, אלא נקודת מפגש בין סיפור של מעפיל ובין הסיפור שלהם. התרמיל יאפשר את השאלה וההשוואה, מה אתם חברי הקבוצה לוקחים לטיול, לנסיעה, לעומת מה

"התרמיל של סבא שמוליק". צילום: זהבית רוטנברג

שנשא עמו סבא שמוליק?

במבנה החיטוי נרמה את בעירת התנור, את קול זרימת המים, ובאמצעות איורים שנעשו באותה התקופה, יומחש תהליך החיטוי ותיערך השוואה בין המקלחת שסבא שמוליק זוכר שעשה במחנה, לבין תהליך המקלחת הידוע להם.

תהליך החיטוי. ציור: חמי גל, ממעפילי האונייה "דאריאן ב". ארכיון מחנה המעפילים עתלית

בתצוגה החדשה שתהיה בצריף המגורים, לצד מיטתו של שמוליק ותיאור חוויות היום יום במחנה שיתבצע באמצעים ויזואליים שונים, תתפתח שיחה על החרד שלהם בהשוואה לצריף (סוג מבנה, צפיפות, סוגי המיטה והמזון ועוד) וכן תתאפשר שיחה על חיי היום יום שלהם.

המיצג באונייה המוצגת במחנה, אינו מיצג מונגש. ריבוי הגירויים, החללים והסיפור המורכב, אינם מקלים, יחד עם זאת החלטנו לכלול את האונייה בסיור בשל החוויה - חוויית הכניסה והשהות באונייה.

הדרך עוד ארוכה, אך תקוותי היא שנצליח ליצור סיור שבו הקבוצה הייחודית לא תרגיש אי נוחות בשל קושי בהבנת הנושא, אלא תיהנה בשל החוויה והרגשת השותפות. וגם אם בתום הסיור לא ידעו מהי העפלה ומיהו מעפיל אך ירגישו שכיבדנו אותם, דינו.

נגישות היא מילת המפתח להשתלבות בחברה. בשנים האחרונות הונגשו מוזיאונים ואתרי פנאי לאנשים עם צרכים מיוחדים - בעלי מוגבלות פיזית ובעלי לקויות ראייה ושמיעה. אולם אנשים עם לקויות קוגניטיביות, המתקשים בהבנה, לא קיבלו מענה לצורכיהם המיוחדים.

משרד הרווחה, הקרן לפיתוח שירותים לנכים במוסד לביטוח לאומי, קרן שלם, אקים ונציגות האקדמיה, הכינו תכנית הנגשה קוגניטיבית להכשרת המנהלים ורכזי ההדרכה של האתרים והמוזיאונים. תכנית ייחודית זו היא חלק מתהליך בו יונגשו אתרי הפנאי, כשבסופו של התהליך יהיו אתרים אלה מודל לחיקוי.

בקורס המרתק, שהתקיים במחצית השנייה של 2014, לקחו חלק המנהלים ואנשי החינוך של מוזיאון ישראל, עיר דוד, אתר חירייה, הטכנודע בגבעת אולגה ומחנה המעפילים עתלית. תוכני הקורס היו עשירים ומקצועיים והכניסו אותנו מעט לעולם המוגבלות השכלית, אך האתגר האמיתי עוד ניצב בפנינו. במהלך הקורס נוכחנו לדעת, עד כמה אסוציאטיבית החשיבה שלנו ועד כמה אנו מתבססים בהדרכות על ידע והקשרים

קודמים. הדרכה זו שבה אנו מודגלים, אינה רלוונטית לקהלים מיוחדים אלו. הדרכה מונגשת קוגניטיבית, למתקשים בהבנה, אינה הדרכה בשפה מתיילדת, אלא הדרכה מדייקת, המורכבת ממשפטים קצרים, פשוטים וממוקדים. ציון נקודות במרחבי זמן ומקום להם אנו רגילים, פעמים רבות חסרי משמעות, והרצון שלנו לא לוותר על שום פרט בידע היסטורי, המלווה ברבקות ביעדים החינוכיים שהצבנו לעצמנו, הוא מכשול.

מעצם שותפותנו בפרויקט ההנגשה, בזכותו של אהרון לויתן, מהנרס המועצה לשימור אתרים, זכינו להיות מחויבים בחשיבה חדשה, זכינו לבחון את הסיפור שאותו אנו מודגלים לספר מזווית שונה, מזווית שבה החוויה אותה אנו מבקשים להעביר גוברת על הידע. זכינו להיות חלק מפרויקט חשוב ומכבד זה, אך ההתנסות אינה פשוטה, שכן עולם המוגבלות הקוגניטיבית אינו הומוגני ולנו קשה לעתים לשנות חשיבה. בימים אלו אושרה לנו התכנית שהגשנו לוועדה המקצועית שהוקמה ובקרוב נתחיל בתהליך הביצוע. עקרונות התכנית שהגשנו:

- מיצג מונגש אשר יהיה חלק אינטגרלי ממיצגי האתר (ולא תכנית נפרדת) ומדריכי האתר יוכלו להנגישו ברמות שונות, באמצעות השיח הנלווה.
- המיצג המונגש יגביר את חוויית הביקור לכלל המבקרים באתר, בעיקר לילדים ולעולים חדשים.
- הסיור במחנה יהיה קצר מהרגיל וישמור על רצף סיפורי פשוט וברור.
- הפרויקט חייב להיות משולב בפישוט לשוני של הטקסטים הכתובים והמדוברים.
- הצלחת הפרויקט תלויה בהכשרת המדריכים וצוות האתר.

דוד ויס וילדיו דבורה ומשה במחנה עתלית. המשפחה הייתה ממעפילי "סאקאריה". ארכיון מחנה המעפילים עתלית

ראשון לציון

ממושבה לעיר שהפקידה תכנית שימור

רוד סולומון ממנ - אדריכלית ומתכננת ערים. אדריכלית העיר ראשון לציון ומנהלת האגף לתכנון עיר שבמינהל ההנדסה*, ראשון לציון

לפני כעשור שנים, בשנת 2005, התפרסמה עבודת המחקר שביצעתי במסגרת לימודי לתואר שני בתכנון ערים בטכניון, בהנחייתה של פרופ' רחל אלתרמן. עבודת המחקר בדקה את יישום התוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה, העוסקת בשימור אתרים היסטוריים, כפי שבאה לידי ביטוי בעבודת הרשויות המקומיות בארץ. במסגרת זו סקרנו, בדקנו, השווינו וראיינו במשך שנתיים 30 בעלי תפקידים בכירים בעיריות ובמועצות מקומיות שבחרנו לצורך המחקר - עיריות ומועצות "בחזקת משמרות", שנשתמרו בהן מקבצי נכסים בעלי ערך היסטורי משמעותי מתקופות שונות של ההתיישבות בארץ ישראל, בהן גם העיר ראשון לציון. אני מרגישה כי נפל בחלקי כבוד גדול לכתוב דברים אלו היום, כאדריכלית העיר ראשון לציון, כאשר עשר שנים לאחר פרסום המחקר, נבחרתי להוביל את תכנית השימור של העיר לשלב ההפקדה ואני משמשת בתפקיד בכיר בעירייה, כמובילת מדיניות התכנון של העיר.

נתונים לשימור

אם נחזור לרגע בזמן לשנת 2003, זכור לי היטב אותו יום סגרירי שבו הגעתי אל מסדרונות עיריית ראשון לציון כסטודנטית מן המניין לראיין את אדריכל העיר דאז, ישראל בן ישראל. אדריכל העיר נענה בחיוב רב לבקשתי לענות על שאלון המחקר ולהזין אותי ברשימת השימור של העיר ובתיאור פעולותיה המעשיות של העירייה כגוף המקדם שימור לצד פיתוח. חשוב לזכור כי באותה עת הייתה ראשון לציון בעיצומו של פיתוח רב היקף בצדה המערבי של העיר. על רקע הפיתוח המואץ במערב, ציין אז באוזני בן ישראל, כי מקבלי ההחלטות בעירייה החלו לעסוק יותר ויותר בשאלת חידוש מרכזה של העיר הוותיקה, שמצבה הפיזי החל להידרדר. אך בניגוד לערים השכנות לראשון לציון, מושבות שהפכו לערים בעצמן כמו פתח תקוה, רחובות ונס ציונה, בלטה ראשון לציון במספר נתונים שלא נמצאו בערים האחרות.

הנתון הראשון היה הימצאותו של מקבץ נכסים גדול יחסית שהצליח להשתמר ברבות השנים. הכמות הרבה של הנכסים וריכוזם בלב העיר, במרחק הליכה זה מזה, תאם את הגבולות ההיסטוריים של המושבה המקורית והיווה בסיס לתחילתה של עבודת סיקור רחבה ולהכנת תיקי

תיעוד ראשוניים. היו אלה יועצי השימור אדר' גבריאל קרטס ואדר' אמיר שוהם שזיהו את הפוטנציאל המתחמי של השימור בראשון לציון. תפיסת שימור זו, של הפניית תשומת הלב לשימור המרחב ולא רק לשימור המבנה או המונומנט הכורד, נחשבה לחדשנית באותה תקופה.

נתון נוסף שייחד את ראשון לציון משאר הערים היה יכולותיה הכלכליות והצהרתה כי בכוונתה לרכוש בכסף ציבורי נכסים היסטוריים מבעלים פרטיים. בעת כתיבת המחקר לא נרשמה פעולה כזאת באף עיר אחרת בארץ! ולכן בלטה ראשון לציון במיוחד על רקע הסקירה שביצענו ב-30 רשויות מקומיות אחרות. כאן המקום לציין כי במסגרת אותה עבודת מחקר בטכניון, ביצעתי סקירת ספרות בינלאומית רחבה שבדקה את חוקי השימור במדינות שונות בעולם. סקירה זו העלתה שורה ארוכה של כלים כלכליים ומשפטיים שעוגנו בחקיקה, חלקם תמריצים ותמיכות לבעלי נכסים היסטוריים לשימור. רכישת מבנים על ידי רשויות ציבוריות מבעלי נכסים פרטיים נחשבה לאחד הכלים הכלכליים החשובים שהופיעו בכמה מדינות. מאחר שהחוק בארץ אינו מעודד ביצוע פעולה זו וודאי שאינו מחייב, הופתענו למצוא את ראשון לציון כעיר היחידה המיישמת כלי זה בארץ הלכה למעשה.

מלון לונדון. צילום: אילן ספירו. באדיבות מוזיאון ראשון לציון

בית הכנסת. צילום: חיים לשם

שימור העיר ההיסטורית

חשוב לציין שמלבד רכישת הנכסים מדיים פרטיות, דאגה עיריית ראשון לציון גם לשריין תקציבים עירוניים לטובת ביצוע בפועל של שימור מבנים שבבעלותה ובכך מהווה דוגמה אישית לבעלי הנכסים הפרטיים. גם כיום ממשיכה העירייה לפעול לרכישתם של נכסים היסטוריים מבעלים פרטיים ומבצעת פעולות הצלה וחיזוק לקראת שימורם בפועל. כוזה למשל הבית ברחוב הכרמל 5 שנקנה על ידי העירייה וכבר החל בו תהליך שימור, באמצעות החברה הכלכלית לפיתוח ראשון לציון. את התהליך מלווים משרד אדריכלים בראשותו של אדר' שמואל גרוגא שהכין את תיק התיעוד ואת התכנון לשימור המבנה.

בתפקידי כאדריכלית העיר אני אמונה על יחידת השימור שבאגף תכנון עיר, שבה פועלים המתכננת העירונית נועה פלג, ממלא מקומה האדריכל צביקה קמיל והאדריכל חיים לשם. יחידה זו מלווה את כל תהליכי השימור של נכסים ציבוריים, כמו גם נכסים פרטיים. הם אמונים על הכנתו של סדר היום של ועדת השימור המתפקדת על בסיס קבוע, ונוסף אליהם נשכרים יועצי שימור ואדריכלים בעלי מיומנויות בתחום השימור כדי ללוות פרויקטים אד הוק. כפי שצויין לעיל, החברה הכלכלית היא הזרוע הביצועית שנבחרה על ידי העירייה לבצע בפועל את שימור המבנים הנמצאים בבעלות העירייה. ברשימת הפרויקטים שלה כבר נמצאים שימור בית הכנסת המרכזי, שימור מלון לונדון, מבנה מרשים מאוד עם ציורי קיר מדהימים, ושימור בתי הקליניקה והפוסטה המהווים חלק ממתחם מוזיאון העיר ההיסטורית. בקרוב יצטרפו לרשימה גם בית מאירוביץ ובית קנר. כולם נמצאים בתכנית רב שנתית המתקצבת על ידי העירייה, בליווי יחידת השימור העירונית. עוד נציין כי רק לאחרונה, לאחר מאמץ ניכר של יחידת השימור, בהובלתו של מנכ"ל העירייה מר פרנקו גונן וצוות הלשכה המשפטית של העירייה, שופצה ושומרה קבוצה מכובדת של מבנים בבעלות פרטית (!) וביוזמה פרטית לאורך רחוב רוטשילד - מעשה שסיפק מתחת פנים מרשימה למתחם כולו.

תכנית השימור

לצד פעולות השימור שמבצעת העירייה בפועל, אין עוררין שגולת הכותרת היא הפקדתה של תכנית השימור של העיר - רצ/2/84/1, תכנית שעליה עמלה העירייה במשך שנים לא מעטות. התכנית שהופקדה

בחדש אוקטובר 2015 סיימה הפקדתה והליך שמיעת ההתנגדויות שהוגשו לה (19 התנגדויות) והיא מעגנת בתוכה את כל ההנחיות לשימור, קובעת את גבולות המתחמים החשובים לשימור ומעניקה את התמריצים וזכויות הבנייה שניתנים לבעלים הפרטיים שבאחריותם המבנים המיועדים לשימור. עם פרסומה של התכנית נרשמה התעניינות רבה מצד בעלי הנכסים הפרטיים, וכאן המקום לספר כי בין המתנגדים היו גורמים פרטיים שביקשו לכלול בתכנית את המבנים שברשותם כמבנים לשימור (אף שלא אותרו כמבנים לשימור), ואנו תקווה שהיא תהווה מכשיר שיעודד את השימור בעיר. ראוי לציין שגם תכנית המתאר החדשה של העיר תואמת את קווי המדיניות השימורית במרחב של לב העיר ההיסטורי, וכוללת הגבלות על בנייה לגובה ואיתור מקומות שבהם ניתן יהיה להגביה רום ולהעניק זכויות בנייה ושימושים מעורבים לטובת החייאת העיר הוותיקה.

ומילה על היקב...

על אף רצונה העז של העירייה לרכוש את האוצר החשוב ביותר של העיר - היקב - לאחר משא ומתן ארוך ומתיש שנמשך כמה שנים, בחרה אגודת הכורמים למכור את הנכס לידיים פרטיות. אף שהיקב "נפל" לידיים פרטיות, הצהירו הזימים בפגישה עם ראש העיר על נכונותם להכיר בחשיבות היקב כאתר היסטורי לאומי, ובהתאם לזאת, שכרו משרד אדריכלים בינלאומי בעל שם, שיתכנן עבורם את האתר וכן שכרו את משרד מגדל אדריכלים לליווי השימור של המתחם. התכנון הראשוני הוצג לעירייה אך טרם אושר, והזימים התחייבו להשלים את תיקי התיעוד כנדרש על פי חוק ולנהוג באתר בהירות המרבית הנדרשת. מאחר שהתכנית אמורה לעבור לדיון גם במחוז, העדיפה העירייה לפרסם עיפים 77-78 על מנת להדגיש את חשיבות האתר.

* אדר' רד סולומון ממז שימשה בעבר כמנהלת מחוז חיפה במועצה לשימור אתרים.

בית הרפואות (בית המרקחת) והפוסטה. צילום: חיים לשם

הקליניקה. צילום: חיים לשם

ג'אמרקו פיאצ'נטי (Giammarco Piacenti)
תרגום ועריכה: אדר' אבנר אמירי - אדריכל המועצה

בימים אלה מבצעת חברת פיאצ'נטי* (Piacenti SLR) תהליך שימור מקיף בכנסייה במימון מדינות שונות (הוותיקן, רוסיה, יוון, צרפת, איטליה, גרמניה, ספרד, פולין ומרוקו) וכמה גורמים פרטיים (בנק פלסטיני, תורמים פרטיים והפטריארכיה הארמנית האורתודוקסית). השלב הראשון של העבודות ארך כשנה וחצי והסתיים בתחילת שנת 2015. בשלב זה חוזקה קונסטרוקציית המבנה, בדגש על טיפול יסודי בגג ושימור חלק ממערכות העיטורים הפנימיים שבו (פסיפסים ופרסקאות). כיום מתבצע השלב השני הכולל שימור חזיתות אבן, טייחים, עמודים, רצפות ופסיפסי רצפה.

גג הכנסייה נבנה מחדש במאה ה-15 על ידי בעלי מקצוע ונציגים שהשתמשו בעץ שהובא מהאלפים האיטלקיים. מצב ההשתמרות של הגג היה רע מאוד, חיפוי העופרת החיצוני ניוזק, בנקודות רבות התגלו נזילות וקורות העץ העתיקות נחלשו עד כדי התערערות מבנית של כל מערך האגדים. לכן השלב הראשון של הפרויקט עסק בשיקום או החלפה של כל חלקי הגג הפגועים, וכן הוחלט להוסיף לגג שכבת אוורור שתשפר את עמידותו ותמנע הצטברות לחות בתוכו. קורות הגג ולוחות העץ המקוריים נוקו ועברו בדיקות מעבדה שבסופם הוכנה תכנית מדויקת, המפרטת את כל חלקי העץ השונים שמרכיבים את קונסטרוקציית הגג ואת מצב הבליה שלהם. על בסיס מחקר זה הוחלט אילו חלקי עץ יעברו תהליך שימור ואילו חלקים יוחלפו בעץ בן אותו הגיל, בעל אותם מאפיינים ובאותם הממדים. בהתבסס על הבדיקות שבוצעו, נקבע אופי הטיפולם שלהם זקוק העץ ההיסטורי: ניקוי מכני או כימי, ייצוב על ידי חומרים מתאימים, צביעה והגנה, בהתחשב במיקום העץ, חוץ או פנים המבנה. במקרה של עץ רטוב נקבע שייערכו בדיקות שנתיות למעקב אחר עמידות הטיפול. תהליך החלפת חלקי העץ הפגועים נעשה בהתאם לתכנון מדויק. בשלב ראשון חותכים ומסירים את החלק הפגוע ומתאימים במקומו פרוטזה מעץ בריא. הפרוטזה החדשה מותאמת ומעוגנת לחלקים המקוריים בעזרת מוטות מתכת ודבקים מותאמים. כל החומרים (דבק, עץ, מתכת)

כנסיית המולד שבבית לחם נוסדה במאה הרביעית לספירה כחלק ממהלך זיהוי מקומות קדושים לנצרות בארץ הקודש. בתחילת המאה השישית נשרף מבנה הכנסייה ובשנת 565 ייסד הקיסר יוסטיניאנוס כנסייה חדשה ששרדה ברובה עד ימינו. בימי שלטון הצלבנים בארץ הפכה כנסיית המולד לכנסייה שבה הוכתרו מלכי הממלכה הצלבנית. בתקופה זאת הורחב המתחם, הוחלף גג הכנסייה והושלם מערך עיטורים חדש כולל פסיפסי קיר מרהיבים ששרדו בחלקם עד ימינו. עבודות התחזוקה המשמעותיות האחרונות בוצעו במתחם באמצע המאה ה-15, ומאז עוברים הכנסייה ומערך העיטורים שבה תהליכי בליה ונזקים מכוונים.

חיבור פרוטזת עץ לקורה המקורית בעזרת מוטות מתכת ודבק מתאים.
צילום: פיאצ'נטי

הסרת לוחות העופרת הישנים מגג הכנסייה

גג הכנסייה לאחר התקנת לוחות העופרת החדשים

עבודת ניקוי הפסיפסים

והתוצאה הסופית נבחנים על ידי מהנדסים כדי להבטיח התאמה ועמידות, ועוברים טיפול אסתטי המסתיר את ההתערבות מעיני המבקר. עם סיום תהליך ייצוב שלד הגג הוחלפו כל לוחות העופרת החיצוניים (שטח הגגות הכולל הוא 2.8 קמ"ר) בלוחות חדשים התואמים את המקור בצורתם ובגודלם.

העיקרון המנחה של עבודת השימור בכנסייה היה לכבד ולשמר ככל האפשר את החומר ואת המבנה המקורי. אתגר הנדסי נוסף היה בייצוב אכסדרת הכניסה של הכנסייה שקמרונות האבן שלה היו בסכנת קריסה, העבודה נעשתה בחומרים ובטכנולוגיות זהים לעבודת המקור. בהמשך הפרויקט נקוו ויוצבו נדבכי האבן של הקירות החיצוניים והטייחים ההיסטוריים שבפנים הכנסייה. משטחים אלה טופלו בתשומת לב מרבית והוחזרו לצורתם המקורית, באזורים שבהם היה צורך להחליף או להשלים חלקים נעשה שימוש בטייחים על בסיס סיד ובפיגמנטים טבעיים בלבד.

מערכת הפסיפסים יוצאת הדופן שעל קירות הכנסייה עברה גם היא תהליך שימור מסודר לראשונה מאז הורכבה במאה ה-12. תחילה יוצבו האזורים הפגועים של הקיר והטייח שמאחורי הפסיפסים. זהו תהליך עדין הכולל ניתוק חלקי של אזורי פסיפס מהקירות וטיפול נקודתי לפי הצורך. עם השלמת תהליך ייצוב הקיר והסרת שכבות לכלוך בנות מאות שנים, החלה העבודה על אבני הפסיפס. כל אבן בודדת נבדקה ואם נמצא שאינה יציבה, היא הוסרה וחוברת מחדש בדיוק באותו המיקום ובאותה הזווית. חלק מייחודיות הפסיפס המקורי היא בהעמדת האבנים הבודדות בזוויות שונות כך שהאור ישתקף עליהן באופן שונה. בתהליך השיקום הקפידו במיוחד לשמור על העמדה ייחודית זאת. לאורך השנים סבלו הפסיפסים מוונדליזם שהותיר בהם חורים משמעותיים ומניסיונות לא מוצלחים של הנזירים המקומיים להשלימם בעזרת טיח וציורים. תוספות אלה הוסרו, האזור נוקה ועל גבי טייחים חדשים הושלמו, בטכניקת

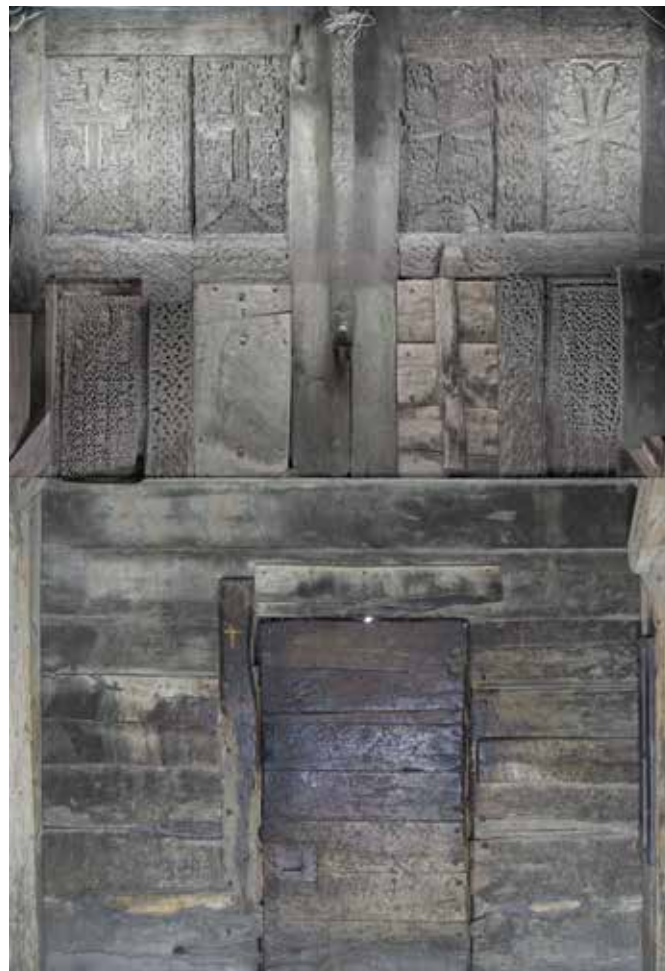
פרט פני המלאך עם גמר הייצוב והניקוי ולפני השלמת החלקים הפגועים בטכניקת פרסקו

פני המלאך עם סיום כל שלבי השימור והשחזור

גם במקרה זה, לפני תחילת השימור, בוצע מחקר מקיף לזיהוי סוג העץ ומידת השתמרות החלקים השונים. הליך השימור כלל ריפוי מקסימלי של חלקי עץ מקוריים והחלפת פרטים פגועים בעץ בעל מאפיינים וגיל זהים. כל העבודה נעשתה בעזרת כלים ידניים, באתר עצמו, על מנת להשיג תוצאה מדויקת ואותנטית ככל האפשר.

פרסקו, חלקי פסיפס המשמעותיים המאפשרים לצופה התרשמות נכונה מכלל היצירה. דלתות העץ של הכנסייה הן פרי עבודה של זוג אמנים ארמניים משנת 1227. אף הן לא זכו לתהליך שימור מאז הותקנו ומצבן היה רעוע במיוחד.

הדלת הארמנית לפני השימור ולאחרי

* חברת פיאצ'נטי התחילה את דרכה כבית מלאכה למלאכות יד מסורתיות שנוסד על ידי המשפחה בשנת 1875. עם השנים התפתחה פעילות החברה וכיום היא משלבת בין הידע הרב שנצבר במלאכות יד וטכנולוגיות בנייה היסטוריות לבין יכולות מחקר מדעי עדכני. כל הפרויקטים שבהם מעורבת החברה כפופים לעקרונות המנחים הרווחים בעולם השימור כיום, תוך הקפדה על איכות ובטיחות. לחברה פרויקטים ציבוריים ופרטיים ברחבי העולם שבהם היא מבצעת את כל שלבי השימור, מתכנון אתרים גדולים ומורכבים ועד שימור פריטים קטנים. בעת הצורך מקפידה החברה ליצור שיתופי פעולה עם מומחים חיצוניים או מכוני מחקר מתקדמים להשגת תוצאות מקסימליות.

בין הפרויקטים של החברה:

- שימור ושילוב מערכות מורניות בחללים ההיסטוריים החדשים של מוזיאון האופיצ'י (Musei Uffizi) שבפירנצה. הפרויקט עתיד להכפיל את חללי התצוגה של אחד המוזיאונים החשובים בעולם.
- שימור החזית ומערכת העיטורים הפנימית של מוזיאון המאה ה-19 שבמילאנו.
- חשיפה ושימור של שרידי מבנה עץ מהתקופה הרומית (מאה חמישית לספירה) שבאזור העיר לוקה (Lucca).
- פרויקט וילה ברג (Berg), השגרירות האיטלקית, מוסקבה, רוסיה: עבודות השימור הסתיימו בשנת 2008 וכללו שימור כל משטחי הטיח ההיסטוריים, ניקוי ושחזור עיטורי סטוקו, טיפול במשטחי שיש, ייצוב ושימור ציורי קיר.
- פרויקט Asia Urbs פגודת וונדו, סין: תכנון וייעוץ לשימור המונומנט, קורסים להכשרת פועלים מקומיים וייעוץ בשטח לקביעת מתודולוגיית שימור.

פרויקט שיקום בית העלמין היהודי העתיק בביטולה שבמקדוניה

תמר טוכלר - מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

מסיבת עיתונאים בשער בית הקברות בביטולה. השגריר דן אוריין מסביר לעיתונאים על תהליך החיפוש והתיעוד של בית הקברות. מימין עו"ד מימה דוצ'בסקה. צילום: רם שואף

ולחשיפה תקשורתית עצומה, כולל מסיבת עיתונאים שהתקיימה בבית הקברות במטרה לגייס גורמים נוספים במהירות האפשרית וכן לחשוף מידע שעשוי לסייע בחקר בית הקברות.

אחרי כשלושה שבועות כבר פעל צוות של צעירים מקומיים בראשותן של הארכיאולוגיות חן בן-ארי ואורית בורטניק שנשלחו מטעמנו לביצוע עבודות חשיפה וחקר. במהלך השבוע נחשפו למעלה מ-150 מצבות עם כתובים מרתקים והוכנו מודל והנחיות לפעולות החשיפה.

שבועיים לאחר מכן נערך כנס באוניברסיטת בר-אילן שבו הוצג הפרויקט במעמד השגרירים, אנשי משרד החוץ, חוקרים ויוצאי קהילת מקדוניה.

במהלך השנה עתידות לצאת משלחות נוספות לקידום הפרויקט וכך כבד נערכות פעולות לגיוס גורמים ומשאבים בהובלתו של השגריר דן אוריין ועו"ד מימה דוצ'בסקה.

מי שבידיו מידע כלשהו, תמונות ומסמכים היכולים לסייע בחקר בית הקברות ושרידי הקהילה בביטולה, מוזמן להעבירם לידינו לכתובת: tuchler@shimur.org.il

אדר' רם שואף בתיעוד מצבות לקראת פענוח הכיתוב עליהן. צילום: תמר טוכלר

בימים אלה מקודם פרויקט לתיעוד ושימור בית הקברות היהודי בביטולה, הנחשב לעתיק מבין בתי הקברות היהודיים בבלקן, ובו שרידי מצבות מהמאה ה-15 ואילך.

פרויקט זה הוא פרי יוזמה משותפת של משרד החוץ הישראלי, המחלקה ליחסים בינלאומיים מטעם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, איקומוס ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, צאצאי הקהילה המקדונית החיים בישראל, קרן השואה וגורמים ממסדיים וציבוריים נוספים במקדוניה. הפרויקט יתמקד בחקר ובחשיפה של שרידי מורשת הקהילה היהודית במקדוניה בדגש על בית הקברות בעיר ביטולה.

הקהילה היהודית הושמדה כמעט כליל בתקופת מלחמת העולם השנייה ואנשיה נאסרו ונרצחו בטרבלינקה. עיריית ביטולה המכירה בערך אתרי המורשת היהודיים ובמרכזם אתר זה, פועלת להפוך את בית הקברות לפארק זיכרון עירוני.

ד"ר רחל-שלי לוי-דרומר מאוניברסיטת בר-אילן, ילידת מקדוניה (צאצאית יחידה לבית אברבנאל-לוי מביטולה, שהייתה המשפחה היהודית האחרונה בעיר) ועו"ד מימה (מרג'יה גראס) דוצ'בסקה מארגון ARHAM ביטולה העלו לראשונה את הצורך בשיקום בית הקברות והן שקשרו בין הגורמים השונים.

בראשית חודש נובמבר 2015 יצאה משלחת הכנה לבחינת מצבו של בית הקברות בראשותו של שגריר ישראל במקדוניה דן אוריין, בליווי תמר טוכלר מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים ואדר' רם שואף מטעם איקומוס ישראל ואוניברסיטת חיפה בתיאום ובשיתוף עם פרופ' עירית עמית-כהן, ראש המחלקה לגאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר-אילן ויו"ר איקומוס ישראל שהתגייסה להוביל את הפרויקט מבחינה אקדמית. מטרת צוות זה הייתה להכין מתווה לתכנית השימור של האתר על היבטיה השונים בהתבסס על ניסיונם העשיר של חבריו בפיתוח ובניהול פרויקטים של תיעוד ושימור מורשת בחו"ל. במהלך הביקור התקיימו פגישות בדדג פוליטי ברמה הארצית והמקומית עם שרי ממשלה, נציגי רשויות מקומיות וארגוני שימור, נציגי הקהילה היהודית, קרן השואה וגורמים נוספים. ביקור המשלחת זכה להדים רבים

תמר טוכלר ועו"ד מימה דוצ'בסקה בחשיפה ראשונה של מצבות. צילום: רם שואף

תודות לד"ר חיים פרלוק

ביום ראשון, 27 בדצמבר 2015, במסגרת ישיבת הוועד המנהל שהתקיימה במקוה ישראל, נפרדנו בהוקרה ובתודה מד"ר חיים פרלוק, היו"ר היוצא של המועצה הישראלית לתרבות ואמנות במשרד התרבות. כאירוע השתתפה גם ד"ר הילה דוד, יו"ר מדור מחקר ומורשת במועצה לתרבות ואמנות.

ד"ר פרלוק עמד תמיד לשירותנו וסייע רבות בעתות מצוקה ובעתות עשייה וקידום פרויקטים, ואנו הודינו לו על פועלו התומך והמקדם את המועצה לשימור אתרים. נשיא המועצה שלמה הלל ביטא בדברי התודה את הערכת הוועד המנהל לד"ר פרלוק ולמקבלי החלטות העומדים לרשותנו בפעילות המורשת והשימור.

סיור במרחבי השימור

ביום חמישי, 28 בינואר 2016, ערכנו סיור למועצה הישראלית לתרבות ואמנות החדשה במשרד התרבות והספורט. יגאל עמדי, היו"ר הנכנס, איש ירושלים, יחד עם ד"ר הילה דוד, יו"ר מדור מחקר ומורשת, אנשי ציבור וצוות המשרד, ביקרו עמנו באתר רכבת העמק כפר יהושע, בכנף 1 - הטייסת הבריטית, במשטרת נהלל ההיסטורית ובמחנה המעפילים עתלית.

היה זה מעט המורה על המרובה, אך חשיבותו של מפגש זה רבה. באמצעותו ניתנה לנו ההזדמנות להעמיק את המודעות ואת אהבת הדבר בדרך של מגע אישי עם ההתרשטות היום יומית בעולם השימור.

האורחים במגדל המים באתר רכבת העמק כפר יהושע, העומד בפני סיום תהליך השימור. מימין לשמאל: היו"ר היוצא של המועצה הישראלית לתרבות ואמנות חיים פרלוק, היו"ר הנכנס יגאל עמדי, יו"ר מדור מחקר ומורשת ד"ר הילה דוד ומנהל האתר שמעון צפרי

יו"ר הוועד המנהל של המועצה פרופ' סעדיה מנדל - אדריכל, מעניק את שי המועצה לד"ר חיים פרלוק

אמנות קיר בישראל

חומי נובנשטרן - סמנכ"לית המועצה

בדצמבר 2015 התקיים במכון איילון ברחובות, כנס "מי? מה? קיר" שהוקדש לנושא אמנות הקיר. בכנס, שעסק לראשונה באמנות הקיר בארץ ישראל, לקחו חלק עמרי שלמון, ד"ר נירית שלו כליפא, אדרי' ליאורה בארי אלדן, ד"ר אליק מישורי, חן ברנט, מוקי צור, רון ברטוש, חומי נובנשטרן ויוצרי המיזם "עיר סיפור בירושלים". הדוברים בכנס הדגישו את מהות אמנות הקיר מראשיתה ועד היום. במהלך הכנס נחשף מאגר מידע פתוח האוצר מידע לגבי אמנות הקיר בישראל שכתובתו: www.wallart.org.il

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, כגוף האמון על שימור המורשת הבנויה, רואה חובה לחשוף, לשקם ולשמר כל ביטוי אמנותי שהוא חלק מן המבנה. בשנים 2013-2014 נערך ביד יצחק בן-צבי ביוזמת ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ובשיתוף מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, סקר של אמנות קיר. לאחרונה הגיע לסיומו "פיילוט" שנוהל על ידי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ושותפים לו ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת ויד יצחק בן-צבי. במסגרתו טופלו ארבע יצירות קיר על ידי בעלי מקצוע: כפר אוריה, בית העם - ציור קיר "מעגל החיים", אברהם אופק; מעלה החמישה, בית צילה - עבודתו של האמן שה שונברג; ירושלים, בי"ס תל"י - ציור קיר "ירושלים הרים סביב לה", אברהם אופק; אפיקים, בית איתמר - ציור קיר של האמן שה שונברג.

קטע מעבודתו של אברהם אופק בבית ספר תל"י. צילום: איציק שוויק

תערוכת וכנס השימור הבינלאומי, הבימה תל אביב

תמר טוכלר - מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

מימין לשמאל: מנכ"ל המועצה עמרי שלמון, סגן ראש עיריית אנטוורפן פיליפ היילן ומנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים תמר טוכלר בדוכן המועצה לשימור אתרים בתערוכה. היילן דיבר בכנס על חשיבות שימור מורשת העיר המוחשית והבלתי מוחשית. צילום: ינון הכהן

העיר, תוך שימור והשמשת מאות מבנים היסטוריים לצורכי ציבור: מסחר, ספורט וחינוך. אדר' יוריס נאוורץ מברוז', בלגיה, הציג כיצד מתנהל בפועל אתר מורשת עולמי, אדריכליות השימור קתרין מונס ואבי ואן דה וור הציגו מנגנון תחזוקה ייחודי למבני שימור מטעם ארגון Momument Wacht הבלגי, העוסק בשימור ובתחזוקת מבנים. מאוחר יותר הן הדגימו ביצוע סקר שימור למבנה באמצעות סנפלינג מקצועי מגג תיאטרון הבימה. מנהל מחוז צפון והעמקים אורי בן ציוני ואנוכי הצגנו את פועלה של המועצה לשימור אתרים בעבודה מול הציבור במסגרת קידום פרויקטים לשימור. את הכנס חתמה הרצאתו של פאולו לורנצ'ו מפורטוגל שהציג התמודדויות והיערכות לרעידות אדמה באתרים לשימור.

בתום הכנס ארגנו קבלת פנים חגיגית למרצים בבית הברד בשרונה, במעמד שגריר פורטוגל בישראל מיגל אלמיידה אה-סוסה ושגריר בלגיה בישראל ג'ון קורנט דלזוויס וסמנכ"ל משרד החוץ רפאל גמזו. בערב זה נשא ברכות יו"ר הוועדה ליחסים בינלאומיים שמואל בן טובים.

ביום שאחרי הכנס יזמו הוועד הישראלי לאונסקו והמחלקה ליחסים בינלאומיים במועצה, בשיתוף צוות השימור של עיריית תל אביב, סדנת המשך של כנס השימור הבינלאומי במוזיאון הבארהאוס תל אביב ומרכז שימור העיר הלבנה יחד עם המרצים הבינלאומיים.

הכנס היה בבחינת הגשמת חלום ישן; לפני עשור זכיתי להרצות בכנס השימור בלונדון ומאו חלמתי להקים כנס ותערוכה שכאלה בישראל וזו ההזדמנות להורות לכל מי שהתגייס ותרם להצלחת האירוע. הכנס לא היה יוצא לפועל אלמלא חבורה מלאת מוטיבציה שרואה חשיבות רבה במעשיה. תודות למפיקי התערוכה והכנס ולחברי ועדת ההיגוי - שמואל בן טובים שעמד בראש הוועדה, תמר טוכלר, ארנון חפץ, רענן כסלו, מיכאל כהן, ז'ק נגר, ענת ארו ברלוביץ', כמיל סארי, יורם סעד, דלית אטרקצ'י ועוד רבים וטובים.

מידע מורחב על התערוכה והכנס - סדר היום, תמונות, כתבות ומאמרים
תוכלו למצוא באתר האינטרנט של התערוכה: shimurmiv.co.il

יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרים פרופ' סעדיה מנדל - אדריכל, מדבר על חשיבות הכנס והתערוכה להעלאת המודעות ורמת השימור, בדומה לסלון השימור בפריס. צילום: ינון הכהן

אדריכליות השימור קתרין מונס ואבי ואן דה וור מארגון Momument Wacht הבלגי, בהדגמה של סקר שימור למבנה באמצעות סנפלינג מקצועי מגג תיאטרון הבימה. צילום: לינון דרמון

למעלה מ-1,500 איש השתתפו בתערוכת השימור הבינלאומית שהתקיימה ביום שני, 14 במרס 2016, בתיאטרון הבימה בתל אביב. במסגרת התערוכה התקיים כנס שימור בינלאומי אותו הקדשנו לנושא: "ניהול השימור ותחזוקתו". התערוכה והכנס נעשו בהשראת סלון השימור המתקיים בלונדון בפריס.

את הכנס יזמה וארגנה המחלקה ליחסים בינלאומיים מטעם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בשיתוף מינהל השימור של רשות העתיקות, הוועד הישראלי לאונסקו, הוועדה למורשת עולמית ואיקומוס ישראל. תוכני הכנס נקבעו במסגרת ועדת היגוי מקצועית. את התערוכה ארגנה קבוצת התערוכה לשימור מבנים, בראשות עומר קאופמן וחברת Icon בניהולו של ינון הכהן והפקה של קרן וייס. בתערוכה הציגו מומחים וחברות מתחום השימור, טכנולוגיות שימור מתקדמות מהארץ ומחול. גיא קב ונקי, יו"ר הוועדה למורשת עולמית הנחה את הכנס, ולצד הרצאות מומחים בתחום מהארץ ומרחבי העולם, נשאו דברים מנכ"ל משרד התרבות והספורט עו"ד יוסי שרעבי, יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרים פרופ' סעדיה מנדל - אדריכל, מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון, ראש מנהל שימור ברשות העתיקות רענן כסלו ויו"ר התערוכה לשימור מבנים עומר קאופמן.

את הכנס פתח סגן ראש עיריית אנטוורפן, בלגיה, פיליפ היילן, שהציג הליכי התחדשות עירונית מרשימים בעיר שתרמו לתיירות ולכלכלת

אדר' יוריס נאוורץ האחראי על השימור בעיריית ברוז' בדיון על מנגנונים שפיתחו לניהול העיר המוכרות כאתר מורשת עולמי במסגרת הסדנה "מנגנוני ניהול ותחזוקת השימור מהלכה למעשה" במוזיאון הבארהאוס. צילום: ג'ורג' סאסין

יום עיון רכבת העמק בחצר כנרת

זהבה חכם גבאי - מנהלת חצר כנרת

משתתפי יום העיון בסיור בתחנת הרכבת בצמח. צילום: אסף לונדנר

ארצי במועצה לשימור אתרים וד"ר יקי אשכנזי, ראש החוג ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית כנרת. יום העיון בחצר כנרת הופק על ידי אסף לונדנר, רכז ההדרכה של האתר.

לסיום שנת 2015 הוקדש יום העיון בחצר כנרת לרכבת העמק במלאות 105 שנים לפתיחת קו הרכבת מחיפה לצמח, ועם סיום פרויקט שימור תחנת הרכבת בצמח. אזור התחנה הפך לפקולטה ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית כנרת, ושולב במתחם המעונות החדש של המכללה. את הרעיון לנושא יום העיון הביא פרופ' יוסי כץ, מהמחלקה לגאוגרפיה וראש הקתדרה לחקר קק"ל באוניברסיטת בר-אילן, שהיה יו"ר יום העיון, וכן המליץ בפנינו על הנושאים ועל הרכב המרצים. היום עסק בשלושה נושאים עיקריים. האחד, שורשיה של הרכבת בארץ ישראל, הרצאה מפי חן מלניג, מנהל מוזיאון הרכבת בחיפה; השני הועבר על ידי יובל מלחי שהביא את סיפורן המרתק של הרכבות במלחמת העולם הראשונה; החלק השלישי הועבר על ידי פרופ' ערן פייטלסון מהאוניברסיטה העברית, שהציג את נושא הצטמקות והתרחבות התשתית המסילתית בתקופת המנדט ולאחר קום המדינה. לסיום, יצאנו לסיור במתחם הרכבת המשוחזר בצמח. את הסיור הובילו ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי

בתי כנסת היסטוריים בארץ

אדר' אבנר אמירי - אדריכל המועצה

דגם תלת ממדי של בית הכנסת בפקיעין. צילום והדמיה: דיויד צל

מגוון ערכים תרבותיים, דתיים ואדריכליים. הרוח כולל רק חלק מבתי הכנסת ואנו מקווים להרחיבו בהמשך. מטרתו להתריע על המצב הרעוע של המבנים ולקדם תהליך תיעוד ושימור נרחב.

ברחבי הארץ קיימים עשרות רבות של בתי כנסת היסטוריים. רובם נבנו בתקופה שבין סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, אם כי ישנם בתי כנסת משנות ה-70 של המאה ה-20 הנכללים גם הם בקטגוריה זאת. אף שרבים מבתי הכנסת הללו עדיין פעילים, המצב הפיזי של חלקם הגדול אינו טוב. ישנם בתי כנסת שקרסו, חלקם ננטשו ועומדים מוזנחים ורוב בתי הכנסת הפעילים לא זכו לתהליך שימור מעולם. בשנים האחרונות מעורבת המועצה לשימור אתרים בתכנון וביצוע שימור של כמה בתי כנסת היסטוריים, בהם בית הכנסת העתיק של פקיעין, בית הכנסת "סניור" שבחצר ניניו, בעיר העתיקה של טבריה, בית הכנסת של בת שלמה, בית הכנסת של נס-ציונה ובית הכנסת של רחובות. בעקבות פרויקטים אלה הוחלט, בשיתוף פעולה עם ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, להכין דוח על מצב בתי הכנסת ההיסטוריים בארץ. מבנים אלה מהווים מרקם היסטורי יוצא דופן בעל

סיום קורס צילום באתר רכבת העמק כפר יהושע

למעלה: עבודות של ג'ודי יודה. למטה: עבודות של תומר בליכר. צילום: עמרי אילת

מנהל האתר שמעון צפירי מבדך את משתתפי מחזור ו' של הקורס

שילוט בתאוצה

חומי נובנשטרן - סמנכ"לית המועצה

ירושלים הותקנו בעיר עשרות שלטי מורשת, במטרה לשמר את מורשת העיר ירושלים ולהציגה באמצעות סיפורי הבתים.

מנהלת מחוז מרכז טל בן נון גלו ואנשי גן חיים ליד שלט בית העם.
צילום: עוזי גלו

רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות רן חדותי ליד שלט מעבר מנדלבאום בירושלים.
צילום: איציק שוויקי

בחדשים האחרונים נוספו שלטי מועצה רבים באתרים שונים ברחבי הארץ. השלטים הכחולים היו לסמל מוכר והם מביאים את סיפוריהם של מבנים, מתחמים ויישובים במקום התרחשותם. עד כה הציבה המועצה לשימור אתרים כ-2,000 שלטים החשופים למבטים ולעיונם של מבקרים ועוברי אורח. בראש מפעל חשוב זה עומדים סמנכ"לית המועצה חומי נובנשטרן בסיועו של המתנדב מיכאל גינזבורג, רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות רן חדותי, מנהל תחום שימור פיזי ארצי ארנון חפץ ומינהלן מחנה המעפילים עתלית אמנון הופמן.

במושב גן חיים הסמוך לכפר סבא הוצבו שני שלטי מורשת של המועצה לשימור אתרים, שלט הבאר הראשונה ושלט בית העם, שנחשפו באירוע שנערך בהשתתפות חברי המושב. השלטים הוצבו כחלק מפרויקט "שביל מורשת" שלאורכו הוצבו כלים חקלאיים היסטוריים עם שילוט והסברים. השביל מתחיל בבית העם, עובר ליד המרפאה וממשיך אל הבאר הראשונה.

ב-27 באוקטובר 2015 נחנכו ברוב עם 11 שלטי מועצה כחולים במבני המורשת בחווה. המיזם הוא פרי יוזמתם של מנהלי החווה לשלט את אתרי המורשת במקום ובוצע על ידי המועצה, במימון החווה. "ברורים" היא חווה חקלאית לפיתוח זרעים לירקות, שנוסדה ב-1939 ובשנת 1955 התאגדה לחברת "הזרע".

ביוזמת מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון ובשיתוף עיריית

שובך היונים - אירוע לזכר חיים שפרלינג

טל בן נון גלו - מנהלת מחוז מרכז

בחודש נובמבר התכנסו ליד שובך יוני הדואר בגבעת ברנר בני משפחה וחברים של חיים שפרלינג ז"ל, אשר תרם את גרעיני הרבייה של היונים שלו לשובך. כאשר שפרלינג החל להקים את השובך שלו הוא קיבל את גרעיני הרבייה משמעון הנדלר, מפקד השובך, וכך נסגר מעגל מרגש. בטקס נאמרו דברים לזכרו וחברי אגודת יוני המירוץ, שבה היה שפרלינג חבר מרכזי, הפריחו יונים. ב-3 באפריל 2016 נחנך השובך בטקס רב משתתפים מרגש שבו נשאו ברכות השותפים לפרויקט ונציג היונאים שאף סיפר את סיפורם.

מעוף היונים. צילום: טל בן נון גלו

מוזיאון הרעות מארח

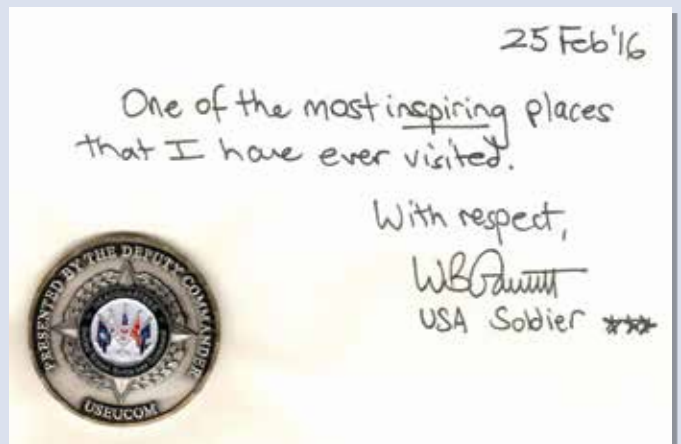
קרן קהת - מנהלת מוזיאון הרעות מייסודו של יהודה דקל וחבריו

ביום חמישי, 25 בפברואר 2016, התארחו במוזיאון הרעות שתי קבוצות מכובדות ומעניינות.

בבוקר פגשה הח"מ בשביל הפלמ"ח את סגן הרמטכ"ל האלוף יאיר גולן ואת מקבילו האמריקני הגנרל וויל גארט. הטיפוס בשביל שעליו טיפסו גם לוחמי הגדוד השלישי באפריל 1948, המחיש לאורח המכובד את סיפור הקרב ואת הקשיים שעמדו בפני הלוחמים. את המשך הסיפור שמעו הגנרלים בתוך המוזיאון עצמו. בסוף הביקור כתב הגנרל האמריקני בספר המבקרים:

"One of the most inspiring places that I have ever visited"

בקבוצה השנייה שהגיעה באותו היום היו מפקדי חטיבת גולני שיצאו לסיור לזכרו של תא"ל ארז גרשטיין ז"ל, שנהרג בלבנון בשנת 1999. הקצינים, ובראשם מח"ט גולני אל"מ רסאן עליאן, בחרו להעניק למוזיאון תמונה לאות הערכה והוקרה על הנצחת ערך הרעות ועל הנצחת החטיבה, שלקחה חלק בקרב הראשון על נבי יושע, אחד הקרבות הראשונים שלה.

ההקדשה של סגן הרמטכ"ל האמריקני וויל גארט. מתוך ספר המבקרים של מוזיאון הרעות

שימור בית בוסל בצפת

אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

השנה החל פרויקט השימור של מתחם בית בוסל - בית החולים המיסיונרי משלהי המאה ה-19, שבמהלך שנות ה-60 של המאה הקודמת נוספה לו שכבת בינוי הראויה לשימור - בית ההבראה בתכנונו של יעקב רכטר. לאחר רכישת המתחם על ידי המכללה האקדמית של צפת, ולאחר שנים רבות של הזנחה והרס, התקיימה השנה תחרות אדריכלים להכנת תכנית אב למתחם ולשימור המבנים. הזוכה הוא משרד ציונוב-ויתקון.

בית השער בראשית המאה ה-20. JMI, נובמבר 1909, עמ' 172. באדיבות הספרייה הלאומית, ירושלים

תיק התיעוד המרתק בוצע על ידי אדר' גלי גלעדי ובימים אלה החל תהליך השימור של בית השער למתחם על ידי המועצה לשימור אתרים, בתכנונם של אדר' גלי גלעדי ומשרד שפר את רונן מהנדסים. את העבודות מבצעת חברת ארכו בניהולו של מנהל תחום שימור פיזי ארצי ארנון חפץ. מכללת צפת ממשיכה את מסורת השימוש במבנים היסטוריים בעיר ובכך מצילה אותם מהרס. תודתנו בעיקר למנכ"ל המכללה, שמואל הר נוי, שאף חקר לעומק את ההיסטוריה של המתחם. פרי מחקריו יצא השנה לאור בספר בהוצאת ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

עבודות השימור בבית השער. צילום: אורי בן ציוני

בעקבות פרשי האנו"ק בשפלה - סיור העמותה

ביקור ביקב הראשון ברחובות אשר שימש בסיס לחיל ההנדסה של כוחות האנו"ק. מכאן יצאו הסירות לצליחת הירדן במערכה לכיבוש עבר הירדן. צילום: מיכאל גינזבורג

פרויקט הנגשת תיעוד

אדר' אבנר אמירי - אדריכל המועצה

ביוזמה משותפת של המועצה לשימור אתרים ושל ציוני דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, החלה העבודה ליצירת מאגר אינטרנטי ארצי שיחשוף לציבור ולקהל אנשי המקצוע את המכלול המחקרי רחב הידיים של סקרי שימור ותיקי תיעוד. לשם כך נוצר קשר עם עמותה בשם "הסדנא לידע ציבורי" המתמחה בהנגשת ידע וחשיפתו לציבור. סקרי שימור ותיקי תיעוד ייבדקו ויוזנו למאגר על ידי המועצה לשימור אתרים, והמידע יונגש לציבור באתר מותאם שיאפשר גם חיפוש ומיון "חכם" לפי מילות מפתח ונושאים עיקריים. אנו מאמינים שמאגר זה יסייע למאמץ התיעוד הארצי, ימנע כפילויות ויאפשר שימוש בחומרים שכבר הושגו על מנת ליצור סקרים ותיעודים טובים ומדויקים יותר. בהמשך יכול מאגר זה להוות בבסיס לשכבת GIS כלל ארצית של אתרי מורשת.

כנס "אל תסתכל בקנקן?" על הקשר שבין מבנה לתוכן באתרי מורשת

טל בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

בחודש פברואר 2016 התקיים כנס שימור בשיתוף מוזיאון העיר נתניה בהנהלתה של חוה אפל, לציון 87 שנים לעיר ולרגל חנוכת תערוכת הקבע החדשה במוזיאון. הכנס דן במקרים שונים של קשרים בין המבנה לתצוגה באתרי מורשת למשל, תצוגה היסטורית במבנה חדש והתייחסות למבנים לשימור כחללי תצוגה.

משתתפי הכנס באולם במוזיאון העיר נתניה. צילום: טל בן נון גלז

משאבת הרוח לאחר השיקום. צילום: עפר יוגב

משאבת הרוח במושב לכיש

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

בשנת 1966 הסתיים פרויקט משותף של ארגון המזון והחקלאות של האו"ם וממשלת ישראל, אשר נועד לבחון את אופי החקלאות שתתאים לאזור המזרחי של אגן נחל שקמה. המסקנה הייתה כי הענף החקלאי המתאים הוא גידול בקר לבשר. במקום נחפרה באר בעומק 250 מ' וידידי קק"ל מאוסטרליה תרמו משאבת רוח להעלאת המים מן הבאר אל השוקת להשקיית עדרי הבקר. כעבור שנים אחדות החליף צינור מים את פעילות המשאבה והיא נותרה עזובה בשטח, באזור בלתי נגיש.

חבר מושב לכיש אודי רוזנפלד יזם את העברתה למושב, שם היא שוקמה על ידי חברים שהתגייסו לעבודה בניצוחם של אודי ובורי (יצחק בורשטיין). בהמשך התקבל סיוע מהמועצה לשימור אתרים באמצעות רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות רן חרוותי. עתה היא ניצבת במרכז המושב ותהווה מרכז של גן ציבורי רחב ידיים.

טקס חנוכת משאבת הרוח נערך בחנוכה תשע"ו בהשתתפות חברים מכל הארץ בהם ד"ר חיים צבן מי שהיה כלכלן צוות הבדיקה ומהנדס הצוות צבי שייך שאף נשא דברים. מנכ"ל המועצה עמרי שלמון פתח בדברי ברכה ואודי רוזנפלד ריגש את הבאים בסיפור הצלת המשאבה.

על סיפורה של המשאבה ו"הסיפור הבלשי" שמאחורי שיקומה תוכלו לקרוא בחוברת צנועה שהפיקה המועצה לקראת האירוע ומופיעה באתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרים.

שי פרקש מסטודיו "תכלת" ומנהלת מרכז מבקרים שרונה-הקריה סוניה צ'סנין עם תיבת הדואר בשרונה. צילום: חן הלוי

תיבת הדואר הטמפלרית חוזרת הביתה

סוניה צ'סנין - מנהלת מרכז מבקרים שרונה-הקריה

בחודש פברואר הגיעה למרכז מבקרים שרונה - הקריה בתל אביב חבילה גדולה מגרמניה שמשקלה כ-80 ק"ג. בתוכה הסתתרה רפליקה (העתק) של תיבת דואר יפהפייה מהדגם שהיה בשימוש בשרונה בשלהי התקופה העות'מאנית.

היה זה לאחר תהליך ארוך לאיתור, חיפוש ומאמצי שכנוע. שי פרקש, מבעלי סטודיו "תכלת" לשימור, יצא למסע ארוך בעקבותיה ובעזרת טטיאנה רוגה הגיע למזיאון התקשורת בברלין. במזיאון זה קיים אוסף של תיבות דואר מכל העולם ובהן גם שתי תיבות מהסוג שבו אנו היינו מעוניינים. בתום התכתבות ארוכה הוחלט במזיאון להעניק את רפליקה של תיבה זו כמתנה מיוחדת לתל אביב. התיבה הותקנה במקומה ההיסטורי, על קיר בית הקהילה ברחוב קפלן 34 בשרונה.

כראשית חודש אפריל הגיעו צאצאי הטמפלרים לביקור בשרונה והתרגשו מהסבריו של שי פרקש אודות גלגוליה של התיבה.

חיים חדשים לחוות הגדנ"ע באר אורה

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

אבירם כהן, מי שהיה סגן מפקד בסיס באר אורה בשנים 1968-1969, ורעייתו עירית, לשעבר מד"נית בבטיס, ליד השלט לזכרו של נח וולפובסקי

ב-5 בפברואר 2016 נערך טקס חנוכת המכינה הקדם צבאית בבאר אורה. את המכינה יזמה אדר' דניאלה עצמון מור, בשם "עמותה לשימור מורשת הגדנ"ע ובאר אורה ע"ש עקיבא עצמון". אל"מ עצמון היה מפקד השני של פיקוד הגדנ"ע בשנים 1950-1954.

קצין חינוך ראשי תא"ל אבנר פז צוק ומפקד הגדנ"ע סא"ל האני חטיב בירכו את הבאים. חניכי המכינה קיבלו את סמלי הגדנ"ע, המשתתפים נטעו עצים והאזינו בהתרגשות רבה לסיפוריו של דן אלמגור על עברו של המקום.

כידוע, נהרסו מבני חוות הגדנ"ע על ידי רשות מקרקעי ישראל בשנת 2011, אך במקום נותרו כמה מונומנטים לשימור בהם מקלט, בריכת המים והבאר ההיסטורית, "באר הינדים". מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל נערכת לקידום השימור במתחם בשיתוף העמותה לשימור מורשת באר אורה והמועצה האזורית חבל אילות.

תכנית הכשרה מעשית למשמרי המורשת הבנויה מיכאל כהן* ושלי אן פלג* - מינהל שימור, רשות העתיקות

אדריכל המועצה אבנר אמירי מנחה את משתתפי הקורס במסגרת יום פעילות במקוה ישראל בנושא של שכניקות תיעוד. צילום: מיכאל כהן

כנס סיום מחזור ב' בהשתתפות מנכ"לי שלושת הארגונים. מימין לשמאל: מנכ"ל רשות העתיקות ישראל חסון, מנכ"ל רשות הטבע והגנים שאול גולדשטיין ומנכ"ל המועצה לשימור אתרים עמרי שלמון

בניית כוח האדם המקצועי מהווה את הרציונל של תכנית ההכשרה המעשית למשמרי המורשת הבנויה והוא עתיד להשפיע על רמת השימור של נכסי המורשת התרבותית בישראל. הגופים האמונים על שימור המורשת הבנויה והשותפים לתכנית, בוגרי הקורס והמשמרים הוותיקים נושאים באחריות לפעול בגישה מקצועית למען שימור מקצועי של אתרי העתיקות ומבנים היסטוריים.

בינואר 2016 נפתח המחזור השלישי של קורס ההכשרה המעשית של המורשת הבנויה בנוכחות ראש אגף בכיר מורשת, משרד ירושלים ומורשת ומורשת ראובן פינסקי, מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון, מנכ"ל רשות הטבע והגנים שאול גולדשטיין וראש מינהל שימור ברשות העתיקות רענן כסלו.

תכנית ההכשרה המעשית למשמרי המורשת הבנויה היא מיזם משותף לצינור דרך - אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת, למינהל התכנון של משרד הפנים, לרשות העתיקות, למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ולרשות הטבע והגנים, והיא מתקיימת בגיבוי מקצועי והכרה של איקרום ICCROM (המרכז הבינלאומי ללימודי שימור ושחזור של נכסי תרבות). שתי המטרות המרכזיות של הקורס הן קידום והעלאת הרמה המקצועית של משמרי המורשת הבנויה וההכרה במקצוע בישראל. במחזור ג' הנוכחי משתתפים 25 משמרים והוא כולל 192 שעות שמונחות על ידי מיטב המומחים והמשמרים מכל גופי השימור בישראל. הקורס מתקיים במרכז הבינלאומי לשימור ע"ש העיר רומא בעכו העתיקה והסדנאות המעשיות מתקיימות באתרים כגון הגנים הלאומיים יחיעם, בית שאן, קיסריה וממשית, ובאתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ועוד.

רשימת משמרים מוכרים

הגופים השותפים לקחו על עצמם לקדם את ההכרה במקצוע משמר המורשת הבנויה בישראל ולמסד אותה, וזאת על ידי התחייבות להעסיק בפרויקטים של שימור רק משמרים הנושאים תעודת משמר מוכר שהתכנית יצרה.

כימים אלו עומד לעלות לאוויר אתר אינטרנט של משמרי המורשת הבנויה שירכז את המידע ואת הפרסומים של המשמרים ובמקביל נבנית מסגרת של תכנית השתלמויות והכשרות שנתיות למשמרים.

* מיכאל כהן - מנהל תכנית הכשרת המשמרים המעשית.

* שלי אן פלג - מנהלת המרכז הבינלאומי לשימור על שם העיר רומא והמנהלת הפדגוגית של הקורסים.

יום פעילות בקיסריה בנושא תכנון משולב של משמר, מהנדס ואדריכל

אדר' מנואל פאולו טישיירה

המתמודדות עם אתגרים דומים. בהרצאתו הציג מודלים מוצלחים של עיצוב המרחב הציבורי, הנגשה, שיתוף ציבור בהליכי התכנון, פתרונות לשמירה על ערכי סביבה ומורשת כפי שפיתח בעיר פורטו המוכרזת כאתר מורשת עולמית, בעיר ברגן נורווגיה ובערי מורשת נוספות ברחבי אירופה.

אדר' מנואל פאולו טישיירה - פיתוח תחבורה ומורשת תרבותית

תמר שוכלר - מנהלת המחלקה ליחסים בינלאומיים

מנואל פאולו טישיירה הוא אדריכל הנמנה עם מובילי מהפכת הניידות בפורטוגל. הוא עוסק בפיתוח מערכות תחבורה חדשניות בתוך מתחמים ואזורים היסטוריים. לטישיירה ידע וניסיון עצומים בדרכי התמודדות ומציאת פתרונות עיצוביים, תכנוניים, אדריכליים, תרבותיים, חברתיים והנדסיים בהליכי שילוב מערכות מודרניות במרחבים היסטוריים וארכיאולוגיים, אזורים מוחלשים ועוד. טישיירה מילא תפקיד חשוב בניהול רב תחומי של פרויקט המטרו בעיר פורטו שבפורטוגל וזכה להכרה רבה על פועלו כאדריכל מעצב של כל

מערך המטרו החדשה בעיר, בדגש על איכות הסביבה ושמירה על ערכי הנוף, המורשת התרבותית וערכים וצרכים חברתיים. הוא משמש כיועץ בינלאומי הנקרא לחלוק את הידע שלו עם מדינות המתמודדות מול אתגרים חדשים בתחומי הניידות והתחבורה בדגש על הרכבת התחתית ומערכות הרכבת הקלה.

מסיבות אלה בחרנו להזמין להרצות בכנס איגוד המתכננים שהתקיים בחודש מרס ולהנחות במהלך ביקורו אנשי מקצוע ומקבלי החלטות בערים תל אביב, רמת גן וירושלים,

המטרו בפורטו, פורטוגל. אוסף מנואל פאולו טישיירה

יום עיון דאהר אלעומר

אמיר מזאריב - מנהל מחוז מיעוטים

ב-14 בינואר 2016 נערך במרכז מרים הבינלאומי בנצרת יום עיון בנושא דמותו של דאהר אל עומר, השליט הברואי, מושל הגליל בשלהי המאה ה-18. דמותו המרתקת והייחודית ומפעלי הבנייה שהותיר אחריו נחשפו בהרצאות שניתנו מפי מיטב המרצים בתחום.

יום העיון היה מוצלח מאוד והשתתפו בו מעל 250 איש מכל רחבי הארץ, כולל ראשי ערים ונכבדים מהשורה הראשונה במגזר המיעוטים. הכנס זכה לחשיפה נרחבת בתקשורת הערבית וכפועל יוצא הביא להעלאת המודעות לפעילות המועצה לשימור אתרים במגזר המיעוטים ולחשיבות השימור בכלל.

ד"ר שריף ספדי מרצה בפני הבאים לכנס. צילום: אמיר מזאריב

כנס מלאכות היסטוריות באתר הפרדסנות

טל בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

בחודש ינואר 2016 התקיים הכנס החמישי בנושא שימור מלאכות היסטוריות. את הכנס, שבאופן מסורתי נערך בשיתוף מוזיאון מזכרת בתיה, אירח השנה אתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות.

הכנס נותן במה לאומנים, חוקרים ואספנים המתמחים במלאכות היסטוריות. בין המרצים השנה היו אורי חופי, נפח שסיפר את סיפורם של מסמרים, תמר ואלרד פלגי אשר אוספים כלי מלאכה היסטוריים של אומנים ומקווים להקים כפר פעיל, ז'יל פלורנט, אמן ויטראז' ועוד. לאחר ההרצאות התקיים סיור באתר בדגש על שימור טכנולוגיות בהדרכתו של רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות במועצה רן חדותי.

חופי הנפח וכלי מלאכתו בכנס. צילום: עמירם קליין

השקת קיר אמנותי היסטורי במוזיאון "החאן" חדרה נינה רוזין - אוצרת מוזיאון "החאן" חדרה

בנוכחות ראש העיר צביקה גנדלמן ואורחים רבים, הושק קיר אריחים מצוירים שמתאר פרקים מתולדות חדרה מראשיתה ועד היותה לעיר. הקיר משולב ברחבת הכניסה לאודיטוריום החדש של המוזיאון. הרחבה והקיר נתרמו למוזיאון על ידי מר אבשלום לויבין, להנצחת רעייתו האהובה

יפה ז"ל. את הקיר יזמה ועיצבה בתם של בני הזוג לויבין, האמנית רות בלר לויבין, שהתבססה על חומרים היסטוריים מארכיון המוזיאון. קיר האריחים מחולק לשלושה מקטעים המתארים דמויות, אירועים ומכנים מעברה של חדרה משנותיה הראשונות ועד הכרותה לעיר. נינה רוזין, המייסדת ומנהלת המוזיאון עד לאחרונה, סיפרה על השלבים שעבר הפרויקט, מהכוונה להציבו בחוצות העיר ועד לקביעתו במקום ההגייוני והנכון לו ביותר - במוזיאון לתולדות העיר.

קיר האריחים במוזיאון "החאן". צילום: רות בלר לויבין

כנס מ"אעלה בתמר" ועד "על כנפי נשרים" של בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

כחודש מרס התקיים כנס השימור השנתי בראש העין, בשיתוף בית מורשת יהדות תימן והאגודה לטיפוח חברה ותרבות. הכנס עסק בשכונות ויישובים של יוצאי תימן לפני קום המדינה ואחריה. ד"ר אמנון מעבי העביר את הרצאת פתיחה על יהודי תימן ואחריו עלו חוקרים ומומחים בתחום וסיפרו על שכונות שונות של יהודי תימן בארץ.

סמנכ"ל נכסים בעיריית רחובות חנינה קורש, מרצה על שכונת שעריים ברחובות. צילום: של בן נון גלז

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל משתפת בצערו של
שינרוב יאשייב, צוות שימור פיזי
על פטירתו של אחיו
גריגורי יאשייב
יהי זכרו ברוך

מפה ירוקה לירושלים איציק שויקי - מנהל מחוז ירושלים

לאחרונה הושקה מפה ייחודית, "מפה ירוקה" של העיר ירושלים. זוהי מפה אינטרנטית אינטראקטיבית המתעדכנת באופן שוטף באתרי סביבה, אתרי מורשת ותרבות במרחבי ירושלים. בשלב זה מציגה המפה 158 אתרים בהם 48 אתרי מורשת. המפה הופקה על ידי החברה להגנת הטבע - סניף ירושלים בשיתוף עיריית ירושלים, המשרד להגנת הסביבה, המועצה לשימור אתרים וגופים נוספים.

עמוד הבית של המפה האינטרנטית

יונה ויונוגרמה. אוסף גדעון אבידור

אומנו להעביר תשדורות ואת עלילותיהן לפני מלחמת העצמאות ובמהלכה ניתן לקרוא בספרו המרתק של מאיר שלו "יונה ונער". שני השוכים המרכזיים של עץ-הדר היו בירושלים: אחד בביתו בשכונת תל-ארזה והשני בחצר צריפס של יצחק בן-צבי ורחל ינאית בשכונת רחביה. שוכים "צבאיים" נוספים הוקמו בכמה יישובים חקלאיים ברחבי הארץ.

במלחמת העצמאות סייעו אברהם עץ-הדר והיונים שלו לא אחת ללוחמים. מלווי השיירות נהגו לקחת איתם יונים מאומנות, ובכל פעם שנזקקו לעזרה, שחררו יונה שטסה במהירות לשוכך שלה - עם תשדורת מחוברת לרגלה. ליד השוכך היו אנשים שהמתינו ליונים, ותוכני התשדורות הועברו במהירות לכתובות המתאימות. גם יישובים מנותקים, כגון עטרות ויישובי גוש עציון, הרבו להפעיל צורת קשר זו. כשפוננו הילדים והמטפלות מקיבוץ נגבה, מיד לאחר הקמת המדינה ופלישת הצבא המצרי לדרום הארץ, נטלו איתם המפונים כמה יוני דואר וב-24 במאי 1948 שיגרו אחת מהן מגבעת ברנר, שם השתכנו הילדים. היא הגיעה לנגבה תוך זמן קצר וב"קול נגבה", העלון הקרבי של הקיבוץ שפורסם למחרת, נכתב: "אמש קיבלנו ידיעה על ידי דואר יונים. כותבת ציפורה כץ: לכל הילדים שלום. כולם בריאים. החולים הבריאו".

במהלך המלחמה השתייך "צבא היונים" לחיל הקשר, אך לאחר שנחתמו הסכמי שביתת הנשק, הוחלט בצה"ל להפסיק את השימוש ביונים ולעבור לאמצעי קשר מודרניים יותר. אברהם עץ-הדר מחה, אך ללא הועיל. לדבריו, בכמה מצבאות העולם ידעו להפיק מבעלי חיים יתרונות גדולים. ביפאן למשל, סיפר, שוגרו מיקרופילמים באמצעות... דבורים, ו"חבל שאצלנו לא מפתחים רעיונות מקוריים שכאלה". יש המסבירים את הפסקת פעילותו של "חיל היונים" בקשיים כלכליים. בעת מלחמת העצמאות ולאחריה שרר בארץ מחסור בחומרי גלם ובמצרכי מזון. מספרים על לוי אשכול, סגנו של בן-גוריון במשרד הביטחון בעת מלחמת העצמאות שהיה אחראי על כל הצד המשקי, שפעם הוא נדרש לספק ליונים ולכלבים המגויסים מזון משובח במיוחד. כלבי השמירה והגישוש, כך נאמר לו, זקוקים מדי יום לבשר טרי, אחרת לא יתפקדו כראוי. אשכול התרגז שעליו לספק כמויות לא מבוטלות של בשר לכלבים, בשעה שלא תמיד יש לו מספיק בשר לצורכי הלוחמים. כעסו גבר כאשר הגיעו אליו היונאים. אלה טענו כי אם לא מספקים ליונים הקרביות שלהם דוחן משובח, היונים פשוט לא יעופו. עתה כעס אשכול עוד יותר וצעק: "אני לא מאשר שום סכום - לא לכלבים ולא ליונים. שהכלבים יאכלו את היונים ויהיה להם בשר בשפע. היונים ייתקעו לכלבים בגרון, וכך ניפטר משתי הבעיות גם יחד".

במלחמת העצמאות השתתפו תחילה אלפים בודדים של חיילים וחיילות ולקראת סופה כבר עלה המספר ל-100 אלף - כשישית או שביעית מכלל תושבי היישוב שהפך למדינה (שווה ערך ליותר ממיליון חיילים בתחילת המאה ה-21).

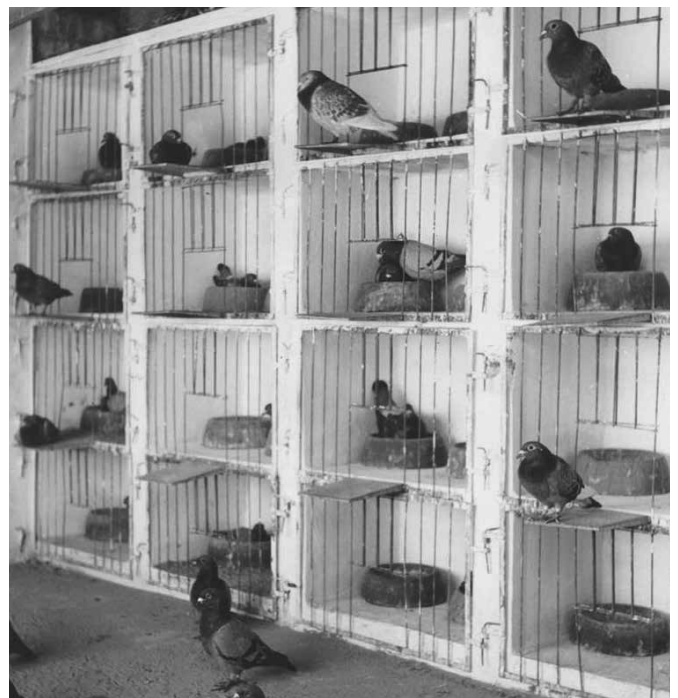
לצדם של בני האנוש השתתפו בלחימה או בסיוע לה גם בעלי חיים - יונים, כלבים, סוסים ופרדות. הפעם נעסוק ביונים.

ה"דומן" עם היונים הקרביות, אלה שנטלו חלק בלחימה או בסיוע לה, החל הרבה לפני מלחמת העצמאות. בניל", ארגון הריגול שהקימו בני המושבות הראשונות (בעיקר מזכרון יעקב) בעת מלחמת העולם הראשונה, היה שימוש ביוני דואר לשיגור "יונוגרמות", כפי שנקראו איגרות-אוויר זעירות שהוצמדו לרגליהן. היונים המאומנות הובאו ממצרים לזכרון יעקב, וכששוחררו, טסו היישר לשוכך שלהן בקהיר, מרחק של מאות קילומטרים.

למרבה הצער, בספטמבר 1917 ירדה יונה "מגויסת" כזו לשנות מים דווקא בחצר המושל הטורקי של קיסריה. היא נתפסה, הפתק שעל רגלה נחשף, ואם כי הטורקים לא הצליחו לגלות מה נכתב בו בכתב סתרים, היה ברור להם שבארץ פועלת רשת ריגול. זה היה ראשית הסוף של רשת ניל".

יותר מעשרים שנה לאחר מכן, בשלהי שנות ה-30 של המאה ה-20 הוקם, לראשונה במסגרת ה"הגנה", "שוכך ביטחוני". האיש שעמד מאחורי המיזם היה צעיר אדמוני בשם אברהם עץ-הדר. לאמיתו של דבר התקבלה יוזמתו תחילה בספקנות. עץ-הדר לא ויתר. הוא נטל שתי יונים משובך בירושלים. אחת הפריח מתל אביב ואת השנייה מסר לידידו ישראל גלילי מקיבוץ נען. לאחר שעה חזרו שתי היונים לשובכן הירושלמי והספקנים שוכנעו שלפניהם אמצעי קשר יעיל. כדי לקדם את הנושא הגיע עץ-הדר לדוד בן-גוריון, אז יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית ("הממשלה שברדף"), ושכנע אותו שגם יונים יכולות לסייע במאמץ הביטחוני. בן-גוריון הקציב לעץ-הדר 75 לירות (סכום גבוה מאוד בימים ההם) והלה נסע לבלגיה ורכש 150 זוגות יונים מזנים משובחים.

בשובו לארץ הקים את מק"י - מחלקת קשר יונים ב"הגנה". היונים

שוכך היונים בגבעת ברנר. אוסף גדעון אבידור

חצר הקיבוץ - ערכים ונכסים

מחברת: פרופ' עירית עמית-כהן
הוצאה: יד שבנקין

ספר זה בא לבחון קבוצה של פריטים במרחב הקיבוצי (ובלשון חברי קיבוץ "חצר הקיבוץ") המעצבים את הקשר למקום בקהילה המצויה בתהליכי שינוי פיזי, חברתי, כלכלי ואידיאולוגי. הרצון לדרון בנכסי מורשת

התרבות של החברה הקיבוצית נובע מן ההכרה שלנכסים אלה פוטנציאל להקל על השינוי בחברה הקיבוצית ובאמצעות טיפוחם לקדם את מעורבות הקהילה על כל קבוצותיה וגווניה. כדי לבסס גישה זו, נערך בשנים 2007-2009 מחקר רחב בעשרים קיבוצים ברחבי הארץ. הספר מציג את תוצאות המחקר, אך לא מסתפק בכך. הוא מוגש לחברה הקיבוצית לחיזוק חוסנה וכדי לעודדה להתייחס לנכסים אלה בתכניות המקדמות את פיתוחו של הקיבוץ המתחדש.

פרופ' עירית עמית-כהן היא ראש המחלקה לגאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר-אילן וראש מסלול לתואר שני "שימור, תכנון ופיתוח נוף ונכסי תרבות", נשיאת איקומוס ישראל, חברה בוועד הישראלי למורשת עולם שבחסות אונסקו, ועורכת את השנתון "אתרים ומגזין". במהלך השנים פרסמה ספרים ומחקרים רבים.

לפרטים ורכישה: יד שבנקין, טל': 03-5344458

עין לעציון

עורכים: ד"ר מרדכי נאור, ד"ר צבי צמרת
הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

הספר מתאר קרוב ל-90 שנה של התיישבות יהודית בהר הגבוה שבין ירושלים לחברון, כולל פרקי התיישבות, מורשת קרב וגבורה. כל זאת בליווי צילומים, מסמכים ותעודות. הספר מוקדש לציון פועלו ולזכרו של יהודה דקל, שתרם רבות - בתפקידו במחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית - להקמת גוש עציון שלאחר תשכ"ז ולחיזוקו. ד"ר מרדכי נאור הוא סופר וחוקר תולדות ארץ ישראל, בעבר איש העיתונות הכתובה והמשודרת ומפקד גלי צה"ל. ד"ר נאור כתב וערך עשרות ספרים ומאמרים בנושאי ארץ ישראל והעם היהודי, ובהם "100 מקומות שמורים" ו"יום שישי הגדול". משמש יועץ היסטורי-מדעי במוזיאונים ובתערוכות.

ד"ר צבי צמרת הוא היסטוריון ואיש חינוך, לשעבר מנכ"ל יד יצחק בן-צבי ויו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך. בין יתר עיסוקיו מלמד במרכז הבין תחומי הרצליה, במכללת הרצוג באלון שבות ובישיבת ההסדר בנתיבות. כמו כן, כתב וערך ספרים ומאמרים רבים בנושאי היסטוריה, חינוך וחברה.

מדריך לאתרי המורשת

אתרי ביקור ומוזיאונים היסטוריים

עורך: איל שפירא

הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

"מדריך לאתרי המורשת" הוא פרי עמלם של אנשי תחום חינוך ואתרי מורשת במועצה לשימור אתרים בראשות אלעד בצלאל. החוברת מציגה באופן מרהיב 170 אתרי ביקור ומוזיאונים היסטוריים הפזורים ברחבי הארץ. האתרים מסודרים מצפון לדרום, ומחולקים על פי תת-אזורים. על כל אתר תמצאו לא רק מידע כללי, אלא גם מידע על שלל הפעילויות המתקיימות בו, כולל פעילות לילדים, אנקדוטות היסטוריות מפתיעות וכמובן הפרטים החיוניים להגעה ולביקור. את החוברת מלווים סמלילים צבעוניים שמטרתם לסייע למבקרים להתאים לעצמם את האתר האידיאלי לביקור, ואליהם מצטרפים הסמליל "מתאים לילדים" והסמליל "מבנה לשימור". על כל אלה תמצאו הסבר מפורט במבוא לחוברת. איל שפירא הוא עיתונאי המתמחה בתחומי תירות, מורשת, טבע וסביבה, כותב עצמאי עבור כתבי עת ואתרי אינטרנט ולאחרונה גם עבור המועצה. סגן עורך מגזין Traveler של נשיונל ג'יאוגרפיק ומחבר הספר "טיולי לילה".

ניהול מערכת של השימור

שימור המורשת הבנויה ברשות המקומית
מחברות: ד"ר נילי שחורי, ד"ר לאה שמיר שנאן
הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ספר זה נועד לשמש כלי עבודה לכל העוסקים בתחום שימור המורשת הבנויה בישראל. הספר מציג מתווה לניהול מערכתי של שימור המורשת הבנויה ברשות המקומית המהווה בסיס לתהליכי פיתוח וניהול מתחמי שימור שהם חלק אינטגרלי מהתכנון העירוני הכוללני. הספר מניח מסד לתרגום מעשי של התובנות העולות מאמנות השימור, מקורות ידע בתחומי התכנון והניהול האסטרטגי, תכנון אורבני, קהילתי וכלכלי ומבהיר את ההקשרים האדריכליים, המרחביים, הקהילתיים והניהוליים של השימור ברמת הרשות המקומית ובאחריותה. ד"ר נילי שחורי היא מתכנתת ערים וגאוגרפית, חוקרת ומרצה. חברה בוועדת התחזוקה של המועצה לשימור אתרים, חברה באיגוד המתכננים בישראל ונציגה מטעם איקומוס ישראל בוועדה האקדמית הבינלאומית בתחום הכלכלה של השימור.

ד"ר לאה שמיר שנאן היא מתכנתת ערים, יועצת עצמאית, חוקרת ומרצה. חברה באיגוד המתכננים בישראל, חברה בוועדת התכנון הארצית ובוועדה ליחסים בינלאומיים של המועצה לשימור אתרים, חברה לשעבר בוועד איקומוס ישראל.

אישונים ב' - מנצ'ל

מחבר: צביקה זליקוביץ

הוצאה: אישונים מנצ'ל בשיתוף ספריית יהודה דקל

ספר האישונים השני יצא לאור אחרי שתי המהדורות של ספר האישונים הראשון (1987). גם בספר זה מתקבצים אישונים מכאן וכאלה

השומרים על תריסיהם שבארצות הים, אך עושים אותה מלאכה. על ראשם (תרתי משמע) מוטלת האחריות לשימור על תריסי הבית שיהיו פתוחים לרווחה. וכל עוד יד זדונית לא תעקור אותם ממקומם - הם יעשו את מלאכתם נאמנה.

צביקה זליקוביץ הוא אמן רב תחומי, מעצב גרפי, סופר ומשורר. זליקוביץ פעיל במועצה לשימור אתרים מיום היווסדה ותורם למאמץ השימור מכישוריו באומר ובכרזות המסייעים לפעילות הציבורית במאבקים על שימור מבנים ומתחמים.

ספריית יהודה דקל

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

את הספרים ניתן לרכוש במחיר מוזל בטל': 03-5086624
נאמני המועצה זכאים לרכוש מספרי הוצאת "אריאל"
ב-20% הנחה. פרטים בטל': 02-6434540

יום השנה לזכרו של יהודה דקל

שלמה הלל ויהודה דקל, חברים לדרך. צילום: נטע רוזנבלט

דקל, והופעתו הסדירה של המגזין החשוב והנאה "אתרים", הם מנוף ועדות לכך. לקראת מפגש זה שלנו לזכרו של יהודה, שבתי ועלעלתי בספרו האוטוביוגרפי "טיפה משלי" כדי לרענן את זיכרוני בפרקי חייו העשירים, ומטבע הדברים התעככתי על הפרק האחרון בספרו ובחייו, פרק י"ב, העוסק גם בהקמתה של המועצה לשימור אתרים, ובחלקו המכובד של יהודה דקל בהקמתה.

למקרא התיאור של ימיה הראשונים של המועצה, אי אפשר היה שלא להתרשם, אך גם קצת לגחך, מהופעתם של צעירים נלהבים, וקצת תימהוניים, שביקשו להחדיר את תודעת השימור לדור שלא הבין ולא רצה בכך. ומאידך לא יכולתי שלא להתגעגע לעידן של "התום, הטוהר והנאיביות" שהיה אז, באותם ימים רחוקים-קרובים, כאשר חבורה קטנה של בני תשחורת, בראשותו של צביקה צמרת, הצליחה לבלום את הבולדוזר ולהציל מהרס את מחנה המעפילים האדיר בעתלית, אחד האתרים הגדולים והחשובים ביותר שלנו. אבל נראה כי תמו ימי התום והנאיביות.

כיום כדי להציל את בית המכס בנמל יפו, לא מספיקה עוד קבוצת קומנדו בראשותו של צבי צמרת. מי שקובע כיום זה לא צבי צמרת, אלא עורכי דין של צמרת, שמשרתים אינטרסים של צמרת.

בשנות קיומה ופעילותה של המועצה היא ביצרה את מעמדה הציבורי ואת מעמדה המדעי, אך נשארנו כמעט ללא מעמד משפטי משמעותי, ללא סמכויות לעצור, או אפילו לעכב בולדוזר בהירתו. נשארנו ניצבים על רגל אחת, זו של מעמדנו המקצועי והציבורי.

אמנם אומרים כי חסידות עומדות על רגל אחת. חסידות הן ציפורים מקסימות, ולהן מותר לעמוד על רגל אחת. כדי שלא תאשימו אותי בהדרה, אומר כי אולי גם לחסידים מותר. לבני תמותה רגילים, זה קצת מסוכן.

אני מאחל ומקווה שבעוד שנה, כאשר נבוא לתת דין וחשבון ליהודה ולעצמנו, נוכל לומר כי הצמחנו את הרגל השנייה.

"שרים עם יהודה" - הזמרת מיטל טרבליסי.

במלאות שמונה שנים לפטירתו של יהודה דקל, מי שהיה יו"ר הוועד המנהל של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, התקיים ביום שישי, 22 בינואר 2016, היום השנתי לזכרו. התכנסנו באתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות ליום שכותרתו הייתה "שרים עם יהודה". היום נפתח בסיוור מרתק באתר הפרדסנות ובהמשך נישאו דברים מפי נשיא מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל שלמה הלל. לאחר מכן שרנו עם מיטל טרבליסי שירים שיהודה אהב, בהנחייתו של גיל חובב. בהתאם למסורת, גם הפעם הושקו ספרים חדשים מספריית יהודה דקל. הפעם היו אלה הספרים "ניהול מערכתי של השימור" מאת ד"ר נילי שחורי וד"ר לאה שמיר שנאן ו"עין לעציון" בעריכת ד"ר מרדכי נאור וד"ר צבי צמרת. ד"ר מרדכי נאור הביא מצגת מרתקת על הספר וכתבתו.

דבריו של שלמה הלל באירוע, מביאים לידי ביטוי את המחויבות של כולנו למורשת שהותיר לנו יהודה דקל במעשיו למען הארץ ולמען שימור המורשת:

כמדי שנה, אנו נפגשים, אנשי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עם משפחת דקל לדורותיה, ועם ידידים רבים וטובים, כדי להיזכר ביהודה בספור, בשירה ובייחוד בגעגועים רבים. השנה אני חש כמי שמחויב לתת דין וחשבון על מעשינו ועל מה שעשינו בשנה החולפת, לא דין וחשבון למבקר המדינה או לאחראי על העמותות, אלא דוח ליהודה, ובעצם דוח לעצמנו, דוח אמיתי. והדוח חיובי מאוד. צלחנו בשנה האחרונה לא מעט מהמורות, שאינן תלויות בנו, והמשכנו להתקדם, להרחיב ולהעמיק. מחקר ופרסומים שעורכת המועצה בתחום השימור, עיצבו את מעמדה. הספרייה הייחודית ע"ש יהודה

ספריית יהודה דקל

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ספריית יהודה דקל מוציאה לאור מגוון ספרים וחוברות הדרכה, פרי עטם של מבחר כותבים - אנשי מקצוע וחברי אקדמיה מתחומי ההיסטוריה, האדריכלות, התכנון, השימור והחינוך. ניתן לרכוש במחיר שווה לכל נפש ספרים וחוברות המציגים היבטים לא מוכרים במורשת הארץ ישראלית, ספרות מקצועית בשימור וחוכרות הדרכה למערכת החינוך. הקטלוג המלא באתר המועצה (בכפתור "קטלוג מוצרים").

www.shimur.org.il
 פרטים ורכישה בטל': 03-5086624

עמק חרוד בואכה עמק המעיינות

רוחי ארבל-פסח - מנהלת בית ילין במוצא

תל עמל - ראשונה לחומה ומגדל

את סיורנו הפעם נתחיל באתר חומה ומגדל. אתר זה הוא חלק ממוזיאון עקבות בעמק השוכן בסחנה-גן לאומי גן השלושה.

בשנת 1934 התיישבו ארבעה חברים מקיבוץ ארץ ישראלי א', שהיו בין מייסדי תנועת הנוער השומר הצעיר בארץ, באוהלים ממזרח לבית שאן, והחלו בעבודת הכשרת קרקע שנרכשה זה מכבר על ידי קרן קימת לישראל. מאוחר יותר הם הצטרפו לחבריהם שנערכו להתיישבות בקיבוץ בית אלפא.

בראשית 1936 שוב פרצו בארץ מאורעות דמים והיישוב העברי נאלץ לחפש פתרונות שייתנו מענה הן לרצון המוסדות המיישבים לנטוע עוד ועוד נקודות יישוב בארץ, במיוחד במקומות שבהן נרכשה כבר קרקע הן לצורך בהגנה על היישובים הללו. גם שדות בית אלפא הוצתו לילה אחד, באפריל 1936. בעקבות האירוע החליטו חברי קיבוץ ארץ ישראלי א' להתיישב במהרה בנקודת הקבע ולא להמתין לשוך האירועים. החברים דנו בדרכים שונות שיסייעו להם להתמודד עם בעיות הביטחון ולבסוף התקבלה הצעתו של החבר שלמה גור. הרעיון היה להקים חומת עץ כפולה שבין שני קירותיה מילוי מאבני חציץ. חומה זו תקיף חצר שבה יוקמו צריפי

מגורים, חדר אוכל ומטבח, ובמרכזה יתנשא מגדל תצפית. הייחוד בתכנית זו היה בכך שמדובר למעשה ביישוב מבוצר נייד שניתן להקמה ביום אחד.

את חלקי המבנים והמגדל הכינו בעוד מועד בקיבוץ בית אלפא. בחג החנוכה, כ"ט בכסלו תרצ"ז, 10 בדצמבר 1936 עם בוקר, זרחה השמש על גדות נחל אסי והלב התחמם לקראת העלייה להתיישבות לרגלי המדרונות הצפוניים של הרי הגלבע. עם שחר יצאה השיירה לדרך, ובשעה חמש אחר הצהריים עמדה חצר היישוב עם חומה ומגדל - היישוב תל עמל (בשנת 1938 שינה את שמו לניר דוד ע"ש דוד וולפסון). בדרך זו הוקמו 52 יישובים בין השנים 1936-1939. המושג "חומה ומגדל" הפך עד מהרה מכינויה של שיטת בנייה לסמל הכורך את ההתיישבות והביטחון למקשה אחת.

מוזיאון חומה ומגדל מציע מגוון רחב של פעילויות לכל גיל שבהן אפשר לחוות באופן מעשי את חייהם של החברים שהתיישבו בעמק, לצפות בתערוכת ציורים של הצייר זאב פינקלשטיין שהיה מחלוצי המקום ולטעום טעם של פעם.

לפרטים: 04-6581017, homa@gan3.co.il

חומה ומגדל. צילום: עירית עמית-כהן

החלוץ נח אשכנזי.
ציור: זאב פינקלשטיין

תצוגה במוזיאון.
צילום: רוחי ארבל-פסח

קבוצה בבגדי חלוצים לרגלי המגדל.
ארכיון אתר חומה ומגדל

בית שטורמן הוא המוזיאון הראשון להתיישבות בארץ ישראל. שמואל סבוראי, יוזם הקמת המוזיאון, כתב על הרעיון שמאחורי הקמתו: "התעניינות האדם במתערה במולדתו על כל מכמניה - זו תהיה תעודת המקום".

במוזיאון הוותיק שחודש בשנים האחרונות אפשר לבקר בחדר הטבע המפורסם שבו אוסף מרשים של פוחלצים ומיני בעלי חיים מהעמק וסביבתו. באודיטוריום על שם עטרה שטורמן מוצג סיפורה המרתק והדרמטי של משפחת שטורמן המביא את עוצמת הרוח של המתישבים הראשונים בעמק חרוד. במקום מוצגת גם תערוכה העוסקת באורד וינגייט ופלגות הלילה. סביב כל אלה, מתקיימות במוזיאון מגוון פעילויות מרתקות.

לפרטים: 04-6486328, 04-6486337
shturman@en-harod.org

אולם עטרה. צילום: שגיא מורן

בית שטורמן, המוזיאון הראשון להתיישבות בארץ ישראל.
 צילום: שגיא מורן

אולמות תצוגה, ספרייה, ארכיון וחדרי סדנאות, אך עדיין משדר אינטימיות וביתיות. במוזיאון מוצגים אוסף אמנות מהחשובים בארץ אוסף מיוחד של פרטי יודאיקה ותערוכות מתחלפות. בימים אילו מוצגת בו התערוכה "אופק חדש לאופקים חדשים" המזמנת מפגש מחדש עם אמני קבוצת "אופקים חדשים" שיצירתם הוצגה כאן לראשונה בשנת 1963. בין שפע האירועים והפעילויות במקום מתקיימת באגף היודאיקה פעילות חינוכית מיוחדת לילדים.

לפרטים: 04-6485701, 04-6531670
museum@einharodm.co.il

חלל תצוגה במוזיאון. צילום: אלעד שריג

משכן לאמנות ע"ש חיים אתר, קיבוץ עין חרוד

מי שחפץ לבקר במוזיאון אמנות שבו לא "נופלים מהרגליים" מעייפות החומר והעומס אך רוצה לצפות באוספים עשירים, מוזמן לכאן. במרחק חמש דקות הליכה מבית שטורמן ניצב המשכן לאמנות, פרי תכנונו של האדריכל שמואל ביקלס, שהצטיין בתכנון המבוסס על פשטות וניקיון צורני, ובניצול מיוחד של אור טבעי.

ראשיתו באטלייה של האמן חיים אתר, בן המקום ומייסד המוזיאון. במשך השנים גדל המקום ונבנו בו אולמות נוספים. כיום הוא כולל

משכן לאמנות עין חרוד. צילום: רן ארדה

אל גבעת קומי

במהלך הביקור באתרי עין חרוד כדאי לשלב סיור קצר לגבעת קומי שמצפון לקיבוץ, שהייתה נקודת ההתיישבות הראשונה לחלוצי המקום. בעבר נמצאו כאן שרידי יישוב מתקופות קדומות, אך אלה אינם נראים עוד בשטח. מן הגבעה, על אף שאינה גבוהה, תצפית מרשימה לכל הכיוונים: בדרום - שני הקיבוצים עין חרוד ואיחוד ועין חרוד מאוחד צמודים זה לזה ונושקים לגבעה, מעבר לקיבוצים פרוס העמק עם ברכות הדגים והשרות המשתרעים עד למרגלות הגלבוע; במערב - קיבוץ גבע והמושב כפר יחזקאל. בצפון - רמות יששכר והמושבים מולדת (מושב שיתופי) ורמת צבי; ובמזרח - בקעת בית שאן.

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ממורשת החברה להגנת הטבע, מקוה ישראל 5891000.
טל': 03-5059197, פקס: 03-5034828, דוא"ל: shimur@shimur.org.il